

2021

Årskrönika – Föreningen Byggnadskultur Umeå

Detta är Föreningen Byggnadskulturs andra årskrönika för att upplysa om vad vi gjort under året. Nämligen; våra aktiviteter anordnade för medlemmar och allmänhet, offentliga skrivelser och yttranden, kontakter rörande relevanta ämnen och framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö och omgivning. En hel del utgörs av utdrag från sådant föreningen skrivit. *Innehållsförteckning sista sidan.*



Den stora fråga som uppmärksammas under 2021 har varit centrala Umeås riksintressanta värde för kulturmiljövård: Avsett att säkerställa att vår norrländska residensstads framväxt kan uppfattas även i framtiden. Det har hela tiden varit känt att förändringar som bygget av det kombinerade Hotell/kulturhuskomplexet framför den historiska älvsfasaden har påtagligt skadat den riksintressanta miljön. Uppförd på annan plats hade detta nya inslag varit något positivt för Umeå. Men den historia som kulturmiljön här berättade särskilt väl och var skälet till dess höga värde, har ersatts av nybyggnadens dominerande närvaro. Det är vad platsen förmedlar mer än något annat. Vad får våra förtroendevalda att anse sig ha rätt att beröva framtida generationer möjligheten att uppleva de miljöer som identifierats som så värdefulla att de är riksintressanta att bevara?

Som "gästsribent" deltar tidigare stadsarkitekt Hans Åkerlind med att berätta om ett speciellt inslag i vår stadsmiljö!

Genomförda publika arrangemang under 2021

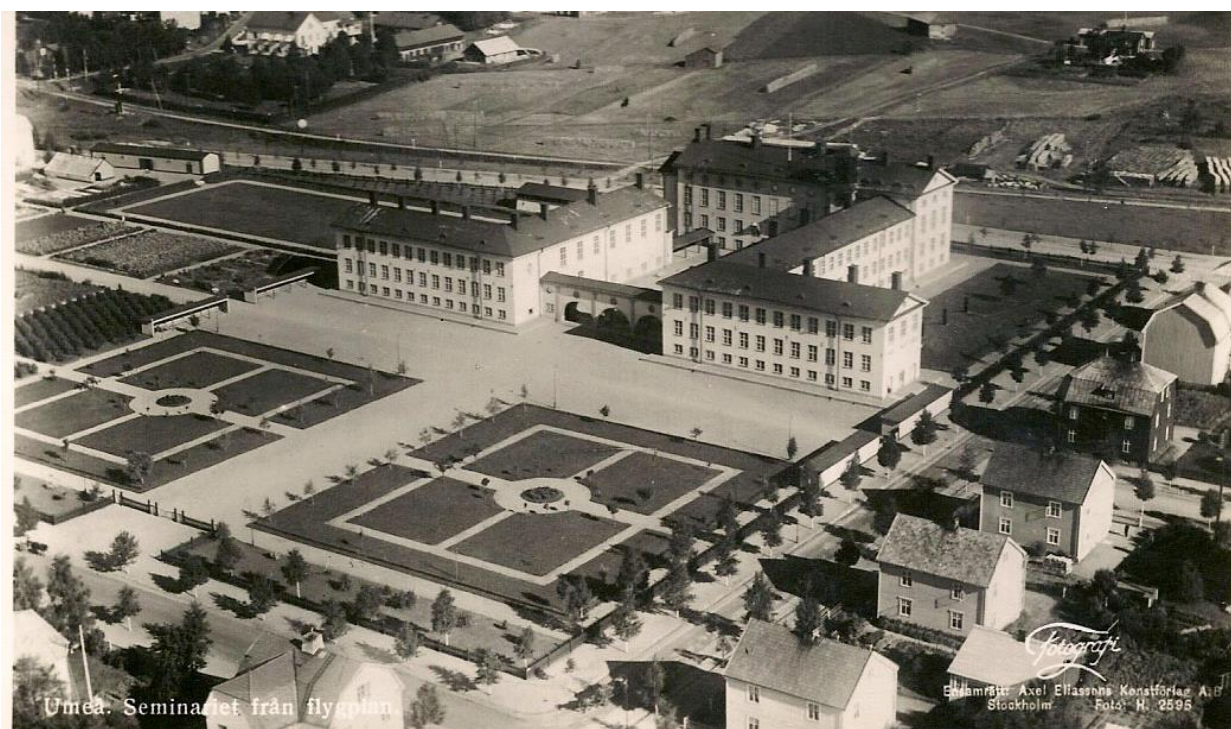
Under verksamhetsåret 2021 har Föreningen Byggnadskultur Umeå försökt att hålla igång en publik verksamhet med hänsyn till coronapandemins restriktioner. Våra planerade föreläsningar för januari till april fick alla ställas in. Istället genomförde vi ett antal guidade visningar av olika byggnads- och stadsmiljöer under vårterminen. Samarbetet med Folkuniversitetet kring våra föreläsningar har fortsatt med tre lyckade samarrangemang under året. Föreningen Byggnadskultur har under 2021 genomfört totalt fyra husvisningar/stadsvandringar, tre föreläsningar, och en heldagsutfärd.

Visning av Folkskoleseminariet

Tisdag 26 januari kl. 18.30

Rektor Hans Jansson vid nuvarande Minervaskolan guidade oss genom den historiska skolmiljö som ritades av Kungliga Byggnadsstyrelsens arkitekt Gustav Holmdahl (1879-1958), och uppfördes 1922-24. De påkostade skolhus som byggdes årtiondena kring sekelskiftet kritiserades av de som ansåg dessa kosta för mycket för att vara "Skolpalats". Benämningen är i alla fall särskilt träffande för denna skola.

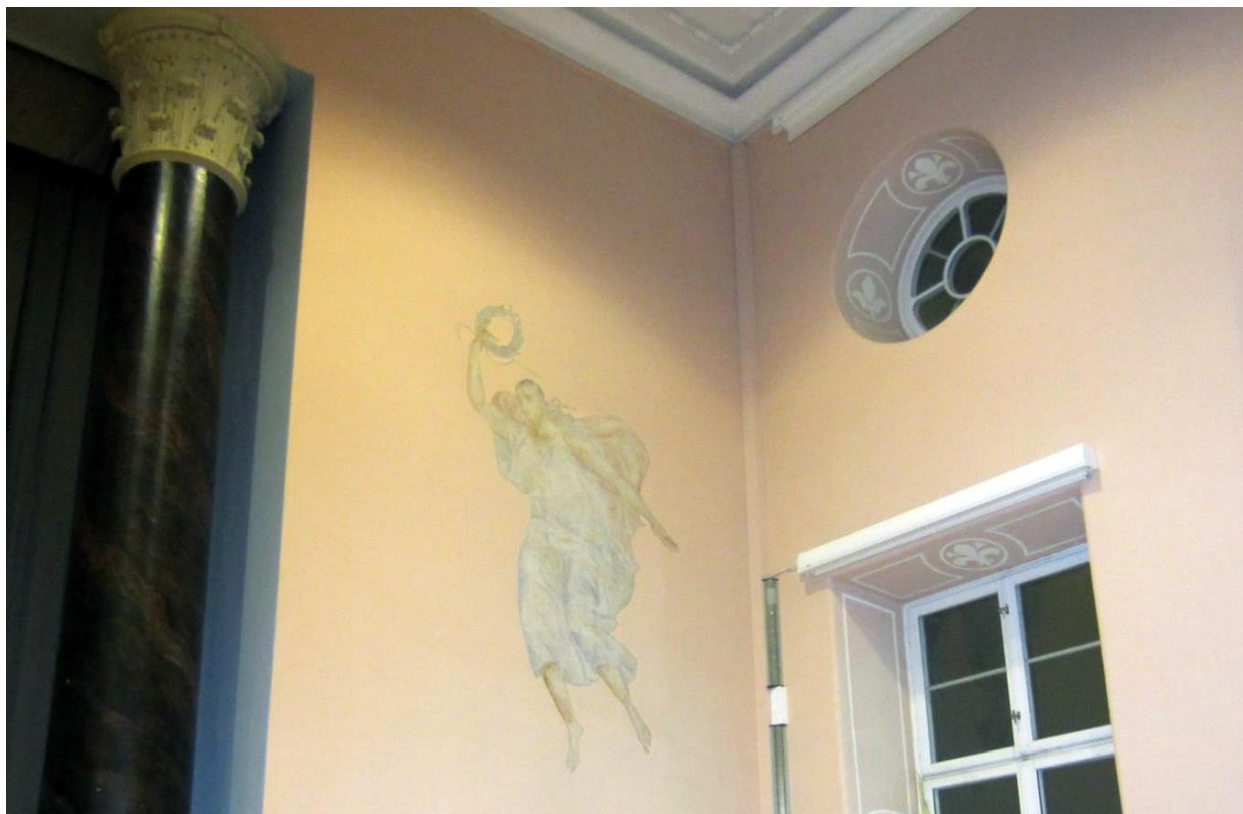
I 1864 års stadsplan hade ett område avsatts i norra änden av Döbelnsgatan som plats för ett torg eller en större offentlig byggnad. Efter stadsbranden var tanken att ersätta Thalia teatern från 1853. Men den nya (1907) placerades istället mellan Tullkammaren och Stora hotellet för att få en värdig byggnad i den viktiga fasadlinjen mot älven och kajen där fartygen la till. Även om Östbergs teater brann ner efter bara ett par år redan 1913, avsattes torget 1918 till plats för en ny seminariebyggnad. Det efter beslutet att folkskoleseminariet i Umeå skulle bli ett dubbelseminarium med parallellavdelning för att mildra lärarbristen i Norrland. Men anläggningen krävde mer. Utöver Döbelns torg avsattes fyra kvarter för byggnaden, parken och odlings/idrottsytor. Ett par bostäder fick t o m rivas. 1925 skedde flytten från 1887 års folkskoleseminarium som senare (1936) blev Hovrättsbyggnad för Övre Norrland.



Dubbelseminariet är en anläggning av monumental karaktär. "En av länets ståtligaste", enligt länsstyrelsen. Byggnadskomplexet utgörs av en central huvudbyggnad på 3,5 våningar i fonden av esplanaden, med två vinkelställda flyglar på 3 våningar, vilka knyts samman mot esplanaden med en arkad, som innesluter den tidigare kullerstenslagda borggården. Innehållande allt från gymnastiksal, simbassäng, och bibliotek till en stor aula. (Som ofta användes som teater- och konsertsal.)

Komplexet är uppfört i tegel med gråvitfärgad puts och sockel, medan trappor, portomfattningar och andra detaljer är av granit. Men det är inte bara en tidstypisk 1920-tals klassicism utan det klassicistiska formspråket skulle associera till antikens akademier och symbolisera värdet av kunskap och utbildning. Byggnadsmiljön, med inte minst den avsedda parkanläggningen, inspirerades även av stormaktstidens svenska slottsarkitektur. Särskilt Läckö och Skokloster. Den tid fylld av självförtroende och betydelse som utöver arkitekturen, även sågs som en högtidsperiod för den svenska trädgårdskonsten.

Under flera årtionden under efterkrigstiden hade Seminariet en mycket olämplig gul färg som fick det att likna militärens kasernbebyggelse. Det kunde lätt återställas. Men under perioder av oförståelse för miljöns kulturhistoriska värde togs tyvärr den samverkande parkanläggningen bort. Den behöver återställas åtminstone i en förenklad form för att ge rätt karaktär och helhetsintryck av miljön. Poppelallén som utgick från seminariets centralparti och fortsätter längs Östra esplanaden har kapats ner inom själva seminarieparken. Och än värre är dagens naturalistiskt "slumpartade" bestånd av olika träd oordnat placerade över parkytan framför fasaden direkt stridande mot den avsedda barockinspirerade parken utmärkande för ordning och disciplin. Tills dess att parkmiljöns karaktär återskapas är möjligheten att uppfatta den senare av Holmdahls arkitektoniska avsikter begränsad.



Väggmålning som övermålat, men upptäckts och restaurerats när aulan återställdes 2004-05. Kanske är det Minerva, vishetens gudinna i grekisk mytologi. Är det de duktiga studenterna som ska belönas med en segerkrans?

Interiören är, som vi deltagare fick se vid den långa intressanta vandringen, överlag välbevarad, med mycket av sin ursprungliga fasta inredning med allehanda ursprungliga byggnadsdetaljer, såväl som rumsindelning och funktionsindelning. Efter byggnadsminnesförklaringen 1992 krävs stor hänsyn så att dessa kulturhistoriska värden bevaras för framtiden.

I samband med denna visning berättade tidigare stadsarkitekt Hans Åkerlind om sådant han fått höra när han träffade någon som varit delaktig i byggandet. Detta som föreningen önskade att Hans skulle skriva ner återfinns i slutet av årskrönikan!

Stadsvandring Öst på stan

Söndag 23 maj kl. 14.00

Christina Hammarström, ordförande för Umeå Guideförening och vår styrelseledamot, ledde en stadsvandring. Området öster om tullmuren var länge jordbruksmark med enstaka bondgårdar. Bebyggelsen hade från 1850-talet börjat växa ut huvudsakligen från väster då lägena närmast den gamla stadskärnan var mer eftertraktade än de längre bort. Med 1864 års stadsplan indelades marken i gator, kvarter och tomter. De flesta husen förstördes i stadsbranden 1888 som stannade först vid Östra esplanaden där bebyggelsen blev glesare och vinden vände. En av få representanter för stadsbebyggelsen från denna tid som ännu kvarstår är "Rektor Johanssons gård" från 1876 i kv Domherren på östra sidan esplanaden. Vi fick höra om de olika verksamheter som funnits Öst på stan med dess större tomter och blandade befolkning. T.ex. Hilding Carlssons rälsbussfabrik i kv Lärkan vars funkisverkstäder är det främsta exempel som kvarstår i Umeå stad av denna arkitekturstil, dessutom en arbetsmiljö och inte som vanligtvis bevarats en bostad. I samma kvarter finns ett hus ritat 1888 för en bostadslös familj, som året därpå utökats av Carl Fridolf Sandgren (1854-1936). 2015 revs den samtida uthuslänga hopbyggd med det, och den för tiden utmärkande trädgården bebyggdes ut till gatan döljande ursprunglig byggnad som nu inklämd bakom endast syns från sidogatan. Sådana förtätningar får vi tills att trädgårdar som utgjorde en väsentlig del av en fastighet anses ha ett eget värde och inte bara en plats att exploatera. Vi hann se mycket under vandringen innan vi skildes vid Ringstrandska villan, ritad 1899 av Gustaf Lindgren (1863-1930) som representativ bostad för jägmästaren och senare landshövdingen Nils G Ringstrand.



Ekholtzka huset (1919, tillbyggt åt norr 1921) ritat av Erik Karlstrand (1885-1967) för den kända fotograffamiljen. Flera deltagare menade att föreningen borde anmäla det allt värre förfallet till

kommunen så att den värdefulla byggnaden under hot om vite rustas upp. Något föreningen länge övervägt. Men kommunen har ju sagt att den ska skaffa bättre rutiner sedan den rivnings-skyddade modellsnickarverkstaden Öst på stan ägd av Lerstenen rasade 2017 genom uteblivet underhåll. Så kan inte kommunen själv upptäcka när lagstadgat underhåll inte sker?

Visning av upprustade byggnader på Gammlias friluftsmuseum



Lördag 5 juni kl. 14.00

Efter föreningens "coronasäkra" årsmöte på dansbanan följde en visning av ett antal byggnader med läns museets guide Urban Gelfgren. Många av friluftsmuseets byggnader har under längre tid varit stängda till följd av att inte tillräckliga medel avsatts för underhåll. Kostnaden för att hålla byggnaderna i gott skick blir, som för all annan bebyggelse, bara högre utan löpande underhåll. En del betydande skador beror också på att det under 1900-talets mitt skett olika reparationsåtgärder som inte varit enligt beprövade byggnadsvårdsmetoder, utan tvärtom nya teorier som ansågs underlätta och förbilliga bevarandet av byggnaderna men istället gjorde motsatsen. Men i det omfattande upprustningsarbete som nu sker återställs flera skadade byggnadsmiljöer till ursprungliga lösningar. För vissa byggnadsmiljöer kommer det att fortsätta dröja då kostnaderna gör att arbetet måste skjutas på framtiden. Det pågår också diskussioner och överväganden om hur olika byggnader ska användas i framtiden. Vad kan fungera som ett mer flexibelt utrymme eller bör utgöra en museal installation? Vilka byggnader kan vara öppna utan personal och vilka föremål kan de då innehålla? Frågor viktiga för hur länets främsta friluftsmuseum kan upplevas i framtiden. Förhoppningen är att pågående upprustningar ska vara slutförda till firandet av Umeå stads 400-års jubileum 2022.

Vandring i flottarnas spår på Öhn

Söndag 13 juni kl. 14.00

Bengt Björkman, pensionerad från Umeå kommun, ledde en vandring på Öhn i Umeälven där han växt upp, och visade de olika lämningarna från den betydelsefulla flottningsepoken. Öhn var en avgörande plats för denna sedan *skiljet*, där alla de timmerstockar som skickades ner från länets skogar med Vindelälven och Umeälven skulle sorteras upp och hanteras, flyttades dit 1915 från Nyhultet. Under vandringen fick vi även veta om hur arbetet med flottningen gick till, allt det som krävdes och tillkom på platsen för att detta skulle kunna ske, och hur tillvaron för flottarna förändrades. Flottningen i Vindelälven som förenar sig med Umeälven vid Vännäsby (tidigare även kallat Spöland) upphörde 1976, och i Umeälven 1980. Detta berördes sedan mer ingående i ett föredrag.



Fotot visar en del av transformatorbyggnaden uppförd av Umeå Flottningsförening 1915, för att inhysa de ångturbiner som behövdes för elkraft till buntvagnar och belysning ute på bryggorna. Den norra änden i trä har rivits. 1984 överläts den till Öhns Byaförening som bagarstuga. Just byggnader i sten har som regel ansetts mer bevarandevärda än de av trä som särskilt i Norrland var det brukliga byggnadsmaterialet. Men ett par direkt kopplade till verksamheten och inte bara de bostäder som tillkom, finns ännu kvar, som monteringshall och verkstad med smedja. Den senare i eftersatt skick. En del av flottningsens byggnader som marketeriet från 1951 har fått nya funktioner för andra verksamheter.

Heldagsutflykt till riksintressanta m.fl. kulturmiljöer i Vännäs

Lördag 4 september kl 10.30 – 16.30

Med buss gjordes en heldagsutflykt för medlemmar och allmänhet. Där vi först besökte den vid älven belägna kyrkan i Vännäsby från 1825 då pastoratet bröts ut ur Umeå landsförsamling. Uppförandet påbörjades redan 1817, efter en ritning av Axel Almfelt (1781-1844) vid Överintendentämbetet som utformat ett flertal nyklassicistiska kyrkor. Därefter Vännäs ikoniska järnvägsstation där oräkneliga resenärer passerat sedan stambanan genom övre Norrland nådde denna knutpunkt och blivande samhälle 1891. Sedan följde Vännäs läger med dess många grupper av olika byggnader som uppfördes för Västerbottens regemente 1898-1900 som ersättare för den gamla lägerplatsen Gumboda hed, men fick lämnas efter bara ett årtionde då värnplikens införande 1901 plötsligt gjorde anläggningen omodern och otillräcklig. Nio av de kvarvarande byggnaderna byggnadsminnesförklarades 1985. Samt slutligen Johanneskyrkan i centrala Vännäs från 1959 ritad av Umeås tidigare stadsarkitekt Kjell Wretling (1904-98), med dess portomfattning i granit utförd av hans bror skulptören David Wretling (1901-86). Vi guidades av byggnadsingenjör Anders Nordström och lokal/järnvägshistorikern Ulrik Almberg. Avsikten var att även byggnadsantikvarie Annika Lindberg och Vännäs kommunalråd Anna Frej skulle delta men det hindrades av sjukdom.



Vännäs läger. Underofficersmässen med sin utkiksplats på taket. Som med flertalet av miljöns byggnader, men inte alla, var underhållet kraftigt eftersatt.



Ett stopp vid Vännäs Järnvägsstation. Den fornnordiska byggnaden är ritad av Folke Zettervall (1862-1955) vid *Statens Järnvägars arkitektkontor*, ett par år innan han blev dess chefsarkitekt. Fönstren som bytts till T-postfönster var från början mittpostfönster med tre mindre rutor, av den storlek som endast kvarstår på den utskjutande frontespisens andra våning. Stationshuset hade ursprungligen ett zinkplåttak som gav en smårutig mönstring genom enskilda plåtstycken, vilket ersatts med skivtäckt plåt med förskjutna falsar som ger ett modernare och storskaligare uttryck. Att återställa taket vore värdefullt för upplevelsen av byggnaden men även mycket dyrt. Fast det är ett byggnadsminne och ska alltså stå kvar för alltid så det finns gott om tid.



Som avslutning på taknockbrädorna syns de drakhuvuden i massiv furu, som 2008 återskapats av träsnidaren Bengt-Erik Nilsson.

Trähusens betydelse och sammanhang i Sveriges stadsmiljö

Tisdag 12 oktober kl 18:30 - 20.30 Lokal: Folkuniversitetet

Arkeolog Andrine Nilsen vid Göteborgs universitet som skrivit avhandlingen *Vernacular buildings and urban social practice – Wood and people in Early Modern Swedish society*, berättade om trähusens betydelse för de svenska städernas utveckling.

Historiskt var nästan all stadsbebyggelse av trä. De högre såväl som de lägre skiktens. Endast verkliga elitbyggnader uppfördes av sten. Eftersom skriftligt källmaterial om dessa byggnader oftast saknas då så få har överlevt så länge att de hunnit skildras, är det genom arkeologi vi kan lära oss om bebyggelsens utveckling. Dessa byggnader har lämnat ett avtryck med olika spår under mark som på vissa platser förblivit orörda till nutiden. Dessa visar byggnadernas evolution fram till de olika regionala traditioner och välkända typer som vi är bekanta med från senare århundraden. De arkeologiska spåren kan visa hur en familj under medeltiden bott i ett hus bestående av ett enda rum. Hur under följande århundrade ett till rum börjar byggas intill, men endast för förvaring då det nås utifrån och saknar värmekälla. Hur dörren på senare byggnader kan placeras mellan de två rummen så att boende inte behövde gå ut för att hämta något. Hur sedan den tekniska utvecklingen av skorstenen gör att denna flyttas från den låga ytterväggen till ett värmeeffektivare läge mot innerväggen till angränsande förvaringsrum, som då även det kan värmas upp och nyttjas för boende. O s v. Men det var ingen rak utveckling. Och resultaten väcker nya frågor. Det finns variationer såväl som likheter som behöver klarläggas. Detta och annat om den spännande arkeologiska forskning som pågår berättades om under en intressant föreläsning.

En fråga som Nilsen ställde till åhörarna, och som föreningen kan upprepa, är ifall någon känner till exempel i Norrland på korsvirkeshus? Detta byggnadssätt som dominerar södra Sverige kan ha förekommit betydligt längre norrut än tidigare antagits enligt enstaka nya utgrävningar. Men eftersom det inte har förväntats i arkeologiska undersökningar är risken att kännetecknen inte observerats. Så har ni stött på sådana uppgifter får ni gärna höra av er. Även om överlag väldigt lite äldre bebyggelse kvarstår är det inte uteslutet att det än idag kan finnas byggnader uppförda med korsvirketeknik i norra Sverige då detta bör vara dolt bakom panel eller puts.



Foto Blekinge Museum.

Ferdinand Boberg – arkitekt, konstnär, nydanare.

Tisdag 16 november kl 18.30 - 20.30, Lokal: Folkuniversitetet

Den för många TV-kända arkitekturhistorikern Martin Rörby, tidigare knuten till Arkitekturmuseet, Stockholms Skönhetsråd, Sveriges Arkitekters Akademi för Kulturmiljö, m m, bjöd oss på en resa in i Ferdinand Bobergs (1860-1946) värld. Platserna var fyllda, och Rörby kunde med vana guida oss längs vägen. Den bjöd på lika delar konst som arkitektur, men också en betoning på hantverksskicklighet och yrkesstolthet.

Att Boberg som kom från relativt enkel bakgrund var en enastående arkitekt visade sig snabbt, sedan han efter studier och utbildningsresor började som arkitekt i Stockholm 1887. Men det som startade hans stora framgång var att hans hustru, konstnären Anna f. Scholander dotter till den kände arkitekten hjälpt honom till de fina rummen och människorna; de som hade pengar och därmed kunde beställa.

Från privatbostäder övergick uppdragen på bara ett par år till stora offentliga projekt som Gävle Brandstation och Stockholms första elektricitetsverk. Med en banbrytande lekfull och exotisk

arkitektur, där nya sätt att forma byggnadskroppar, och omsorgsfullt användande av kvalitativa byggnadsdetaljer speciellt för den enskilda byggnaden som gav den känslan av ett unikum, väckte hans byggnader uppseende även i utlandet. Det var arkitektur som konstverk; i den tid då kostnaden för alla de skickliga hantverkare som krävdes för att skapa dessa byggnader var lågt. Från tidigt 1890-tal var Boberg stjärnan.



Trots all framgång var hans karriär i praktiken över 1915. Varuhuset NK blev hans sista uppdrag av betydelse. Första världskriget gjorde att de slags privata beställare som anlitat honom inte längre hade råd. Och arkitekturmodet förändrades, vilket Boberg inte förmådde att följa med i konkurrens med den nya arkitektgeneration som drev fram nationalromantiken och sedan 20-talsklassicismen. Det blev bara småjobb fastän han försökte annonsera. Som musikpaviljonger. Men det kan finnas okända byggnader ritade av Boberg från den tiden. Det ekonomiskt svåra läget försökte hans kollegor att hjälpa genom att skapa ett uppdrag för honom att åka runt och rita av byggnadsmiljöer för en inkomst.

Boberg dog 1946. Då var det redan väldigt tyst om den arkitekt som några årtionden tidigare betecknats som Sveriges främsta. Många av byggnaderna revs under efterkrigstiden. Nu finns åter en förståelse om Bobergs storhet. Och förhoppningsvis kan de av hans byggnader som förvanskats någon gång återställas.

Spåren efter flottningsepoken

Tisdag 14 december kl. 18.30 - 20.30, Lokal: Folkuniversitetet

Bengt Björkman visade bilder och berättade om flottningen i Umeälven, med fokus på timmersorteringen i Umeå. Han beskrev verksamheten i *Umeå Flottningsförening*, som pågick från 1889 tills dess att flottningen lades ned 1980. Vi fick se många exempel på de olika arbetsplats- och bostadsmiljöer som denna resulterade i, framför allt på Öhn, sedan skiljet flyttats dit från Nyhultet strax ovanför Tväråns utlopp. Utifrån flottningsföreningens material som nu finns på Folkrorelsearkivet i Västerbotten, samt privata och andra bilder, visades både kvarvarande och försvunna byggnationer. En del av dessa, som konsul Glas sommarnöje som blev inspektörsbostad, hade vi besökt vid en guidad vandring tidigare under året. (Se ovan).

Skrivelser och yttranden i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

2021-02-03 yttrande till byggnadsnämnden angående detaljplan för en del av norra Öhn (Ön 1:96 m fl)

I vårt yttrande avstyrkte föreningen det upprättade detaljplaneförslaget för Norra delen av Öhn. Kommunens planering innebär att det i framtiden skall bo 6 000 personer på Öhn jämfört med 300 invånare idag, och det på en tämligen begränsad yta. Detta påpekar vi vara ett orimligt planeringsmål sett till målet att även skapa goda miljöer för människor att bo och vistas. En så hög exploatering skulle för alltid förändra Öns karaktär och dess kultur- och naturmiljövärden. När föreningen yttrade sig om byggplanerna förra gången, för ett årtionde sedan, så meddelade vi det vara lämpligt att bygga mer på denna plats än idag. Det för att minska förtätningstrycket på de riksintressanta delar av centrala staden vars kulturmiljövärden enligt lag ska skyddas och inte får vågas mot andra intressen. Men då dessa skyddsvärda kulturmiljöer i centrum sedan dess redan orsakats stora skador så finns det inte längre någon vits att försöka skicka förtätningarna till Öhn. Kommunen har redan missat den möjligheten att skona kulturmiljöns värdekärnor från att skadas av olämplig förtätning.

Om exploateringar på Öhn nu ska genomföras behöver planerna skalas ner drastiskt i omfång och storlek. Ingen nybebyggelse bör ske i nära anslutning till den äldre bebyggelsen, utan en grönzon bör finnas mellan den och nya bostadsområden. Vidare bör nybebyggelse ske i måttfull skala. Tankarna på höghus upp till 8 eller t o m 12 våningar, bör inte längre kunna ses som ett alternativ. Istället bör Öhns lantliga karaktär, vilket är något som blir allt sällsyntare i stadsnära lägen, vara det som styr vad som är rimligt att bygga på Öhn.

2021-05-14 debattartikel i *Västerbottens-Kuriren* angående Döbelns park

I all hast råkade en ledamot skicka en version som innehåll felaktiga uppgifter till VK. Trots att föreningen snabbt kontaktade tidningen kunde inte texten korrigeras. Även om det är viktigt att styrelsen skickar rätt text så är det olyckligt att påtalade felaktigheter inte kan hindras från att gå i tryck. *Ämnet berörs nedan i samband med parkyttrandet.*

2021-05-18 skrivelse per mail till byggnadsnämndens ledamöter angående den olagliga rivningen av Öbergsliden 5 på Sofiehem



Öbergsliden 5. Tallvägen 10

Tvåvånings bostadshus i oförvanskad sekelskiftesstil. Valmat plåtklätt tak, lig-gande fasspontpanel med röd slamfärg, vita korspostfönster. Mot älven stilig tvåvåningsveranda med bågformade dekorationer under valmat tak. Litet uthus med bodar. Högt bevarandevärde men eftersatt underhåll. Upphovsman okänd. Ca 1910.

(Ur Byggnadsordning för Sofiehem och Ålidhem 2006)

Det var det sista av de ursprungliga husen på Öberget. En välkänd byggnad synlig för alla som färdats längs Holmsundsvägen. Den 10 maj revs byggnaden utan rivningslov. Det är inte första gången något sådant händer. Andra exempel var det utpekade värdefulla uthuset i den sällsynt kompletta gårdsmiljön på Gefion 1. Eller det kända Tomtebogård, dit en grävmaskin skickades för att utradera den byggnad som namngett en hel stadsdel.

Den nye ägaren hade under 2020 inkommit med en rivningsansökan; för att bygga ett nytt hus inspirerat av det historiska huset. Det skulle göras större, placeras på en annan plats på tomten och få en annan rumsindelning, men ändå exteriört inspireras av den ursprungliga byggnaden. Alltså en nybyggd pastisch av den välbevarade byggnadsmiljön, som på fullt allvar hävdades skulle bevara fastighetens kulturhistoriska värde.

Som föreningen påpekade i föregående årskrönika kunde vi inte föreställa oss att kommunen skulle tillmäta något så genuint dumt någon betydelse, och avvaktade därför med att yttra oss för att först se den opartiska besiktning som måste utföras. Kommunen beslutade också att låta en objektiv besiktningsman med rätt kompetens undersöka om byggnaden var i så dåligt skick som ägaren hävdade. En erfaren byggnadsingenjör anlätades av kommunen för att med en erkänt kunnig timmerman undersöka byggnaden. Sedan besiktningsmannen kontaktat ägaren om att de behövde tillgång till fastigheten för att kontrollera skicket, drog ägaren bara några timmar senare tillbaka rivningsansökan för att hindra detta. Och lät sedan riva byggnaden, utan lov.



Att en grävmaskin beställs för att riva bort byggnaden innan en objektiv undersökning om hur den kan rustas upp hunnit göras är förkastligt i alla avseenden. Detta har skett avsiktligt och med full vetskap om att rivningslov saknades, och att detta krävs enligt den lagstiftning som ska styra vad som får ske för att uppfylla samhällets krav. Det är något mycket allvarligt som inte kommunen får ta lätt på. Ett sådant flagrant ignorerande av bygglagstiftningens bestämmelser utgör ett hot mot dess legitimitet om det tillåts framstå som att det bara är att "köra på med vad man vill", utan några kännbara effekter. Och det är helt oacceptabelt om rivning av bebyggelse,

som man inte skulle få rivningslov för, bara ska medföra en i sammanhanget mindre avgift att se som en utgift för det önskade nybygget.

Föreningen skickade en skrivelse om detta direkt till byggnadsnämndens ledamöter. Där vi framhöll att det inte kan tillåtas att få förekomma en uppfattning; att förväntas avslag på en rivningsansökan så är det bara att riva ändå och ta böterna som en kostnad för att få det man vill. Ifall inte kommunen tar sitt ansvar för att göra det mer kännbart för den som väljer att strunta i de krav lagen ställer så kommer detta att fortsätta hända. Frågan blir då bara vad det är som försvinner nästa gång utan rivningslov.

Som återkommande konstateras när det undersökts hur kommunerna sköter sin skyldighet att skydda sina kulturmiljövärden så är det något som de gång på gång misslyckas med. (Se t.ex. riksantikvarieämbetets rapport från 2017; *"Kulturvärden i planerings och bygglovsprocesser – en utvärdering om kommuners förutsättningar för att ta hänsyn till kulturvärden"*). De många studier som skett är tydliga med att det saknas både kunskap och intresse för hur kommunerna ska förmå att skydda kulturmiljöer, och vad konsekvenserna blir i form av en miljö som blir allt fattigare på de historiska värden som betyder så mycket för människors välbefinnande, och är en skyddad miljö kvalitet genom ett flertal lagstiftningar.

Detta misslyckande kan också lätt konstateras av alla verksamma på området. Tyvärr måste Umeå kommun räknas bland de värre missdådarna, vilket inte lär förvåna någon i denna stad. Umeå har t.ex. en byggnadsnämnd som inte uppfyller sin skyldighet enligt Plan- och bygglagen att se till att fastighetsägare underhåller de byggnader de äger, och inte förvanskar dessa så att skyddsvärda kulturvärden försvinner. Något som är ett vanligt misslyckande av kommunerna. Men Umeå kommun misslyckas också mer spektakulärt, som att byggnadsnämnden beviljar rivningslov för miljöer av byggnadsminnesklass, samt lov och planer som i strid med Miljöbalken påtagligt skadar riksintressanta miljöer. Orsaken är ansvariga politikers oförståelse för och ovilja att bevara kulturmiljövärdena, och att det ofta är partipolitiska hänsyn som får styra besluten istället för lagstiftningen.



Exemplen som kan ges är hur många som helst. (Här på bilden resterna av Varmbadhuset från 1894 som i domstol nekades rivningslov för sitt höga värde, då skadorna som Baltic gruppen orsakat genom att såga upp bärande väggar för att öka de historiska rummens storlek, och förfallet genom det under lång tid obefintliga underhållet, inte kunde legitimera rivning av en så värdefull byggnad. Vilken kommunen ändå tillät att utan rivningslov få rivas med ett bygglov för en nybyggnad som låtsades vara samma byggnad då det var lönsammare för Baltic gruppen att få bygga helt nya lokaler än att reparera de skador på en historisk byggnad som bolaget själv orsakat.) Varje år sker det att Umeå kommun inte tillämpar lagen utan beslutar efter eget tycke. Något som den kommer undan med för att besluten ofta inte kan överklagas. Lagen förutsätter nämligen att kommunerna följer denna och därför är överklagandemöjligheterna små. Det är en betydande anledning till att det är så illa som det är i Umeå.

Fast... i just detta ärende har Umeås byggnadsnämnd gjort rätt. Förvisso lät byggnadsnämnden fastighetens ägare strunta i underhåll under årtionden i strid med 8 kap. 14 § PBL utan att kräva detta som de är skyldiga till enligt 11 kap. 5§ PBL. Men när rivningsansökan väl kom in från den nye ägaren gjorde byggnadsnämnden helt korrekt. Fastighetsägaren hävdade att byggnaden måste rivas för att den var i för dåligt skick för att renovera. Varefter byggnadsnämnden anlitar två oberoende experter för att kontrollera det. Precis som det ska gå till. Att ägaren D. V. när denne får veta att påståendet ska granskas drar tillbaka ansökan och beställer en grävmaskin för att riva byggnaden, är inget kommunen kan klandras för. Och de bötfäller också fastighetsägaren för den olagliga rivningen, med ett vite på 192 000 kr.

Förvisso är ett sådant belopp så litet i ett nybyggnadsprojekt på många miljoner att det inte har så avskräckande effekt. Det riskerar att bara ses som en utgift bland andra för att få bygga det nya som önskas. För att motverka de olagliga rivningar som återkommande sker måste det göras ekonomiskt mer kännbart. Och det behöver även bli mer kännbart på andra områden. Som att det inte bara ska vara att skicka in ansökningar om bygglov och detaljplaneändringar efter att man betalat böterna. Det vore helt orimligt om det t o m ska kunna gå snabbare för en exploatör att få börja bygga på en fastighet om denne olagligt rivit bort dess befintliga värden, än om denne gått igenom den process som lagen kräver. Kommunen måste se till, även för sin egen legitimitet som tillståndsgivande myndighet, att den som väljer att strunta i lagstiftningen och riva på eget bevåg inte på något sätt tjänar på det.

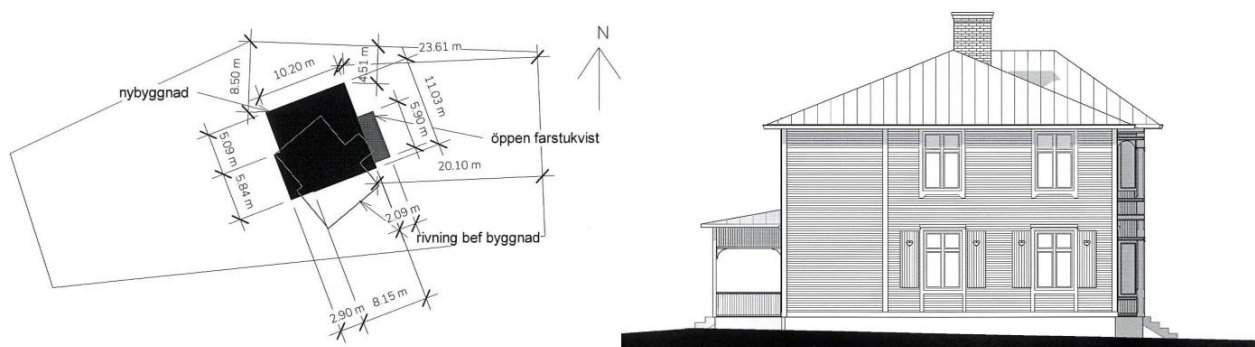


Illustration från bygglovshandling 2020-10-01.

Det ska inte glömmas att fastighetsägaren ända från början velat ersätta byggnaden med en nybyggd pastisch, lite större, med annan rumsindelning, plats på tomten osv. Det eftersom den utpekade bevarandevärda byggnaden "inte passade familjens behov". (Då har de ju köpt fel hus!) Det är inte ett giltigt skäl för att få riva en identifierat värdefull byggnad. Vilket var orsaken till att

de började hävda att byggnaden var i för dåligt skick för att renoveras, och när det var på väg att avslöjas som felaktigt skickade efter grävmaskinen. Så de refererade uppgifterna om att ägaren kan tvingas "återuppbygga" är inte något straff från kommunen ifall det blir vad som hela tiden har önskats.

När fastigheten bebyggs igen så bör det ske med en byggnad som inte låtsas vara den äldre byggnad som rivits. Det som gav den dess stora värde var att det var den sista som fanns kvar av områdets äldre byggnader, dessutom välbevarad. Att uppföra en kopia av vad man rivit är lika meningslöst som orimligt. Då kan lika gärna alla andra äldre byggnader i omgivningen som rivits tidigare "återuppföras". Men även olämpligt då en sådan pastisch inte bör kunna uppfattas som den historiska byggnaden. Utan när fastigheten Öbergsliden 5 bebyggs så behöver det ske i en arkitektonisk utformning som inte utger sig för att vara, eller kan missuppfattas vara, den historiska byggnadsmiljö som rivits på platsen.

Föreningen kan inte låta bli att påpeka att det är anmärkningsvärt att någon som benämner sig som byggnadsantikvarie, och som också gjort mycket bra insatser i andra sammanhang, än en gång låter sig anlitas för att hävda att ett ersättande av en historisk byggnad med en nybyggnad inspirerad av den innebär att de historiska värdena bevaras. Än mer uppseendeväckande är det då dennes egen son ritat den nybyggnad som ägaren önskade ersätta den särskilt välbevarade byggnaden med.

2021-06-15 Föreningens förre ordförande Göran Öberg uttalar sig i Västerbottens-Kuriren angående översynen av riksintresset för kulturmiljövård i centrala Umeå.

Vår tidigare ordförande konstaterade att utredningens slutsatser inte är förvånande och att den bekräftar att föreningen haft rätt när den motsatt sig okänsliga exploateringar under det senaste årtiondet. Men då ämnet berör ett flertal ärenden, även aktuella, och då det är avgörande för föreningens arbete för en god miljö, så ges under denna rubrik en samlad redogörelse. Den blir så omfattande som det krävs!

För Föreningen Byggnadskultur handlar alla år om hänsynen till riksintressanta kulturmiljöer, då det är ofattbart att det varje år ska behöva efterlysas något så fundamentalt som att följa lagen. Men 2021 uppmärksammades denna fråga av alla, sedan den utvärdering av experterna vid KMV-Forum som länsstyrelsen anlitat då de inte hade resurser att göra det själv, slutfördes i april. Det ingår i länsstyrelsens uppdrag från staten att efter riksantikvarieämbetets anvisningar, med jämna mellanrum, utvärdera de riksintressanta miljöerna i länet. Denna riksintresseöversyn för att kontinuerligt säkerställa att det är de värdefullaste kulturmiljöerna som är riksintressanta gäller urval, territoriella gränsdragningar, vilka värden som är bärande för miljöns riksintressanta anspråk, osv. Efter inrättandet av riksintressesystemet 1987, (då genom Naturresurslagen idag i Miljöbalken), så har en översyn av Umeås riksintressanta kulturmiljö skett första gången 1998 och därefter 2009. Nu var det dags igen. Fast denna gång orsakade denna översyn ofattbara reaktioner från kommunen.

Men först... *Vad är ett riksintresse för kulturmiljövård?*

Riksintressen för kulturmiljövård är historiska platser som av ett eller annat skäl är nationellt viktiga att bevara för framtida generationer. De finns spridda över hela vårt land, i städer och landskap, för att garantera att alla typer av miljöer bevaras. Riksintressena uppfyller högt ställda kriterier, som att de *"belyser särskilt väl en betydelsefull samhällshistorisk utvecklingsprocess"*,

och "är en sammanhängande kulturmiljö inte en samling objekt". Få platser är så värdefulla. En är de delar av Umeå centrum som förmedlar framväxten av denna norrländska residensstad under 400 år.

Ett riksintresse är inget kulturresevat avsett att frysa en viss tidsprägel utan ska utvecklas i takt med samhället, med det enda förbehållet att förändringarna inte får ske på ett sådant sätt att de skadar uttrycken för riksintresset.

Det är i regel inga svårigheter att åstadkomma. Problemet uppstår när förändringar utformas så att de förvanskar miljön. Något vi sett många exempel på det senaste årtiondet. Som hotell- och kulturhuskomplexet Väven placerat framför den tidigare älvsfasaden, klungan av höghus längs Storgatan som tillsammans blir än mer dominerande, eller kontorslängan som kapar sambandet mellan residenset och älven; som alla påtagligt skadat riksintresset. Det bekräftas (till sist) av det oberoende expertutlåtandet 2021.



Tillskillnad från för 10 år sedan visar ett nytaget foto av detta centrala avsnitt av stadens fasad mot älven inte en mångfald av byggnadsmiljöer som berättar om olika historiska företeelser, utan om nutidens ohämmade exploatering för maximal avkastning; förklädd till "djärv arkitektur". Höghusen, varav det första Thule (1961) motiverades som solitär vid brofästet in till staden och visuellt fungerade som detta, har trots det blivit allt fler och dominerar stadsbilden. Medan det andra, Plaza (1991), försökte att minska sitt intryck på omgivningen, har det helt släppts för de senare. Clarion (2021) framträder som en väldig sovjetisk hyreskasern. Men det kombinerade hotell/kulturhuset Väven (2014) är naturligtvis i en egen klass när det gäller skadan på stadsmiljön. Inte främst för att riksintressanta värden i form av q-märkta byggnader utplånats för att ge den plats, utan för dess förvanskande av den historiska älvsfasaden, och däribland ett av de enskilt viktigaste värdena: Rådhuset.

En grundtanke med den stadsplan som togs fram efter stadsbranden var att Rådhuset (1892) skulle ha en framträdande vy från älven som fortfarande var stadens framsida. Som det varit sedan grundandet 1622 då längre transporter och resor startat eller slutat vid stadens kaj. Det påkostade rådhusets närvaro, symboliserande Umeå, betydde mycket för stadens boende. När Sjömanshuset/Stora hotellet planlades 1893, fick inte det uppföras ända ner på tomten utan där fick endast en paviljong finnas, så att det inte blev för dominant på Rådhusets bekostnad. Med Väven bebyggdes inte bara fastighetens nederdel utan den väldiga byggnaden uppfördes på själva det historiska hamnområdet fram till kajkanten. **Framsidas foto visar** hur Rådhuset till stor del förlorat sin avsedda särställning. Inte bara konkurrerar ett par närliggande höghus med

klocktornet, utan Väven har gjort det svårare att ens uppfatta byggnaden. Från sidan är det än tydligare vilken inkräktande och skadlig inverkan som denna utsvälda byggnadsstruktur har haft på det historiska Umeås centrum.



Hamnen kapas plötsligt av den väldiga byggnaden som fortsätter nedanför Strandgatan och även bryter sambandet med älvsbebyggelsen österut.

Att uppfatta detta som den historiskt viktiga plats som det varit för Norrland är inte möjligt. Dess värden har spolierats i så hög grad genom att dessa omdanande nytillskott placerats just här och fått ta över platsen, att det är närmast ofattligt att det är ett *riksintresse för kulturmiljövård*. Resultatet blev värre än vad ens vi kunnat föreställa oss.

Föreningen har ingen preferens vad gäller byggnadsstil utan det ska platsen avgöra. Det kan mycket väl gå att uppföra byggnader med olika nyskapande utformning tillsammans med äldre byggnader med ett gott resultat; frånsatt att det inte är en sällsynt enhetlig miljö värdefull för denna intakta karaktär vilket vi idag har ett ansvar att bevara då allt färre finns kvar; eller en riksintressant miljö där karaktären av historisk plats försvagas. Men när nybyggnader uppförs 10-20 gånger större än omgivande historiska byggnader så är det omöjligt att inpassa dessa i den värdefulla kulturmiljön ens om de skulle försöka. Och inte avsiktligt vilja sticka ut så mycket som möjligt och försvaga den historiska miljö som ämnas att bevaras.



Den visuella kontakten med den långsträckta hamnen västerut har upphört. Vad som nu kan uppfattas är inte sjöfartens historiska betydelse för staden utan den vita fasad som sväller ut på den gamla kajen. Den delen av det väldiga byggnadskomplexet är skadligare än höghusdelen. Det vore mycket positivt för stadsbilden och centrummiljön att i framtiden ta bort byggnadsdelen nedanför Strandgatan så att området åter öppnas upp.

"Kulturhuset" har nu börjat att användas som "maffig" bakgrund i allehanda reklamsyften. Men då hela vitsen är att byggnaden ska vara så iögonfallande som möjligt så förstår man inte varför den inte kunde ha uppförts någon annanstans där den inte spolierat en så värdefull miljö. Det finns många platser där den kunnat uppföras och vara något positivt för Umeå. Det är inget fel på designen i sig, bara placeringen. Fast hela poängen var att den skulle uppföras där oberoende av dess negativa konsekvenser, så att kulturhusdelen kunde motivera ett väldigt hotell ovanpå. Det var det som var det viktiga. Därför gällde bara att tvinga det till förverkligande förbi all lagstiftning som ska skydda riksintressanta miljövärden. Det är inte ens ovanligt i Umeå utan t o m samma bolag, Baltic gruppen, har otroligt nog tillåtit att orsaka fler påtagliga skador. Som kontorshuset nedanför länsresidenset.



Den kända illustrationen av Umeå från Erik Dahlberghs (1625-1703) Suecia antiqua et hodierna. Praktverket ger särskilt i norr en överdriven bild av bebyggelsens ståtlighet för att stormaktstidens svenska städer ska imponera. Här med landshövdingens residens öster om kyrkan.

Det första residenset med byggnader för statens närvaro i länet Västerbotten, som sträckte sig upp till Kemi älv i dagens Finland, uppfördes på 1640-talet i den nya residensstaden Umeå som grundats 1622. Staden bildades inte bara för att utveckla handeln utan som säte för statsmakten och dess högste representant i Norrland, konungens befallningshavare, landshövdingen. Sedan dess har *Kronans* byggnader, som avsetts, varit synliga från älven för alla som kom in till denna norra residensstad.

Fram till de senaste åren kanske ska tilläggas, då detta riksintressanta värde numera är kraftigt försvagat. Kontorshuset som fått uppföras nedanför residenset har till stor del kapat sambandet mellan älven och kronans byggnader som funnits sedan 1600-talet. Från residensparken har man nu en hög mörk vägg som kastar sin skugga över den byggnadsminnesskyddade miljö som är en av länets viktigaste historiska platser. Och från älven och andra sidan är det inte som åsyftat landshövdingens residens som syns längre utan ett exklusivt kontorshus uppfört på den tidigare öppna parkmarken.

Kritiken mot denna hänsynslösa exploatering för att ge ett fastighetsbolag en attraktiv tomt på parkmark vid älven, har av förespråkare försökts att bemötas med oriktigheter. Det har framförts att det har minsann funnits en större byggnad på platsen tidigare, så varför skulle det inte gå

igen. Men statens Kronomagasin uppfört 1789-91 vittnade om samma historiska skeenden som riksintresset avser att förmedla.



Detalj av panoramafoto från 1879, Fotoarkivet Västerbottens museum.

Ifall inte denna tegelbyggnad rivits 1889 efter att ha utbränts i stadsbranden, utan funnits kvar idag, hade den också varit ett riksintressant värde. Det även om den från denna vinkel skymt en del av också dagens residens precis som den på bilden gör med det föregående där endast lite av taket syns. Ett nytt kontorshus har inte förmågan att åskådliggöra länets historiska berättelse. Tvärtom försvagar det framträdande nytillskottet möjligheten att uppfatta den riksintressanta miljön. Skillnaden borde inte vara svår att förstå.



Från Teg. Endast mellan nuvarande parkträd i väster kan Residenset skymtas från älven.

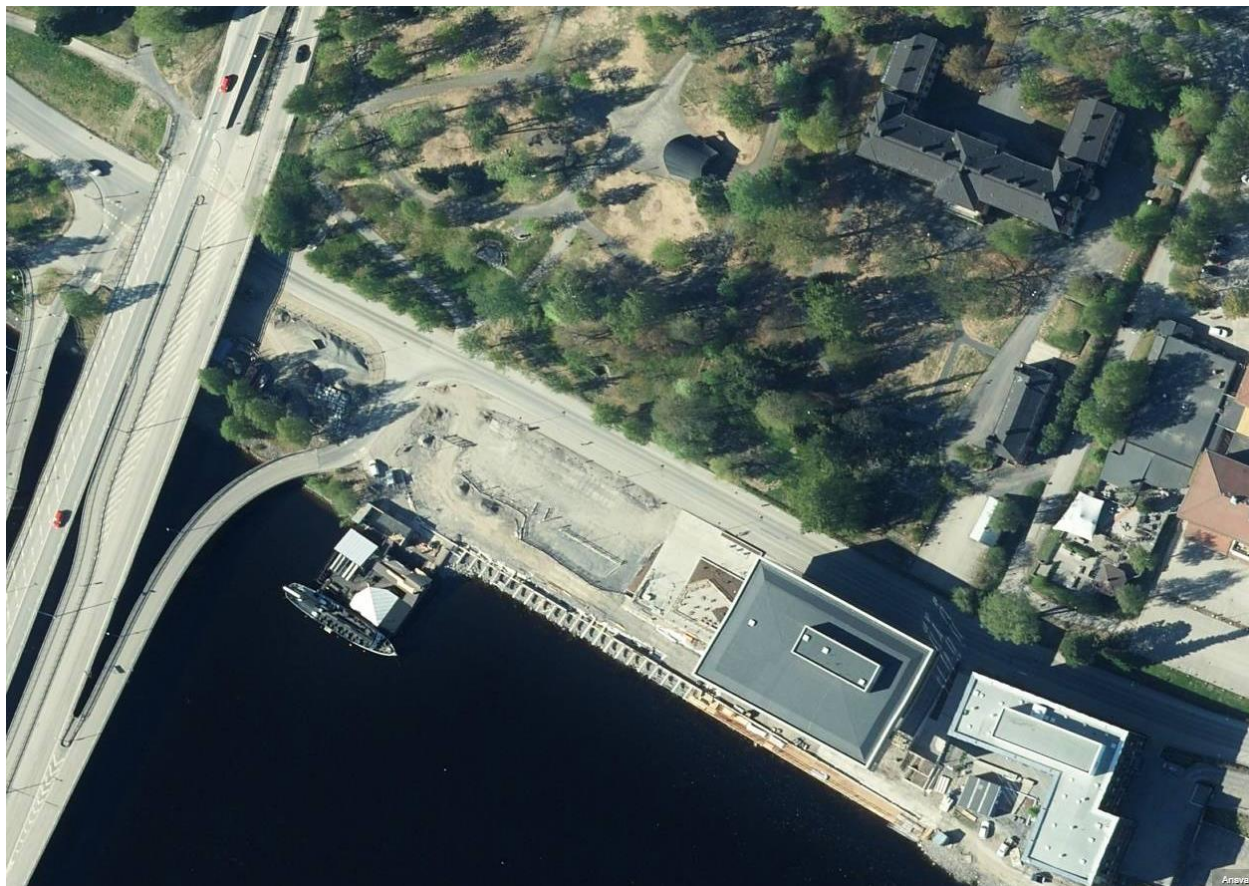
Något annat som framförts av de som försvarar den här sortens byggprojekt är att detta är en smakfråga. Människor gillar olika sorters byggnader. Vissa gillar denna, andra inte, och att när det gäller smak finns det inte något rätt eller fel. Men den stora byggnadens utseende är helt ovidkommande då det är en plats som inte kan bebyggas. Det hade inte spelat någon roll om det byggts ett rokokoslott eller korintiskt tempel. Platsen skulle inte bebyggas, och särskilt inte med till platsen orelaterade nytillskott, då den riksintressanta residensmiljön behöver behålla sin historiska kontakt med älven. Att det ändå skett innebär att miljön har påtagligt skadats i strid med lagen, vilket alltså den oberoende rapporten bekräftat.



Kontorshuset från 2012 är illa nog då den skär av älven från öster. Men kontorshuset nedanför residenset som byggdes 2017 är en katastrof.



Förslaget på en ytterligare byggnad som helt skulle blockera kvarvarande älvsutblick åt väster samt från Döbelnspark finns inte ord för att beskriva.



Det går inte att förstå varför kommunen är så villig att offra medborgarnas rätt till goda miljöer för att ett fastighetsbolag i flermiljardklassen ska få bygga ännu ett exklusivt kontorshus. Särskilt som det tydligt strider mot lagen. Inte heller går det att förstå medias tystnad.



Att bebygga området i strid med lagens skydd så att vår första allmänna park förlorar kontakten med älven och hamnar bakom en hög mörk husvägg är tydligen inget som anses motiverat av dagens tidningar att kritisera. Eller ens påpeka vid reportage om detta, och andra projekt som fastighetsbolagen försöker sälja in som positivt. Det är inte så att tidningarna avstår att kritisera annat. Bara inte att inflytelserika bolag och kommunen väljer att strunta i lagar som ska garantera dagens och kommande generationer tillgång till goda miljöer. Det förvånar då det så tydligt framgår att ett visst miljövärde som residensets och Döbelns parks älvskontakt ska bevaras som ett bärande värde för riksintresset Umeå stad. Nuvarande beskrivning klargör att residensmiljön utgör ett *"omistligt symbolvärde, inte bara för residensstaden Umeå utan också för länet. [...] Parkerna mot älven, Döbelns park och Residensparken, är viktiga kvarvarande drag från 1864 års stadsplan. De ger bland annat två av stadens symbolbyggnader – residenset och kyrkan – världiga inramningar, friytor och möjlighet att synas på långt håll."*

Vad den okritiska inställningen i våra länsstidningar till den förstörelse av kulturmiljövärden som pågår beror på måste man fråga sig. Att medarbetare t o m kan framföra att kommunen borde fortsätta att inte ta hänsyn till kulturmiljövärden är det sista som bör ske inom ansvarsfull media. Något skäl att betvivla att frånvaron av kritisk granskning av hur Umeå hanterar riksintressefrågor har försämrat respekten för uppgiften finns knappast. Vilket nog förklarar det i alla avseenden anmärkningsvärda agerandet under 2021.

Än säger sig politiska företrädare vara villiga att kämpa för att Balticgruppen ska få bygga ytterligare ett kontor. Trots riksantikvarieämbetets omfattande kritik där förslaget döms ut (2020-04-20). Det är lätt att dra en hoppingivande parallell till det stoppade Nobelcenter i Stockholm, där riksantikvarieämbetet efter likartad kritik yttrat att det utgjorde påtaglig skada. Att så inte skett för det som Umeå redan drabbats av är en varning hur det annars kan gå. Men med tanke på denna nationella expertmyndighets inledande besked om skadan som orsakas Umeå av att helt blockera Döbelns park och länsresidenset från älven, finns förhoppningsvis en medvetenhet om att lokala beslutsfattare inte kan anförtros omsorgen om en god miljö.

Riksintresseöversynen rörande Umeå var den sista efter att alla andra miljöer i länet avklarats sedan 2018. I Umeå där det är mer komplicerat, anlidade länsstyrelsen opartiska specialister från *KMV-Forum*. När denna rapport av expertis på ämnet bekräftar att ovan nämnda och andra olämpliga nytillskott har påtagligt skadat Umeås riksintressanta miljö, föranledde det inget som helst beklagande från kommunen om att de misslyckats med sin lagstadgade uppgift att skydda dessa värden så att de kan upplevas av framtida generationer, eller något löfte att bli bättre i fortsättningen på att hantera detta så att kvarvarande värden kan stärkas, och liknande aldrig hända igen. Alltså vad som kunnat förväntas. Utan kommunen beslutar sig för något så anmärkningsvärt som att angripa både länsstyrelsen, och riksintressesystemet beslutat av riksdagen för att se till att för Sverige viktiga kulturmiljöer ska bevaras även på de platser där det lokala styret saknar intresse för det.

Trots att Umeå kommuns politiska beslutsfattare är de som borde avkrävas ansvar för haveriet som skett då så stora skador orsakats stadens riksintressanta miljö sedan föregående översyn 2009, valdes strategin att anfall är bästa försvar. Länsstyrelsen hävdas vara odemokratisk för att myndigheten vill följa lagen istället för vad kommunen beslutar, och att hänsyn till historiska värden vid förändringar av miljön skulle hindra stadens utveckling. Politikerna hade rimligtvis förhoppningen att översynen inte tydligt skulle fastslå att olagliga skador skett, då det visar att även länsstyrelsen misslyckats. Men till skillnad från kommunen varken kan eller försöktes att blanda bort korten för att skapa oklarhet. Även om länsstyrelsen förbigår att de pressats av kommunen att inte stoppa okänsliga exploateringar avsedda att omgestalta historiska platser.

Och att det internt funnits full insikt om vissa projekts oförenlighet med lagstiftningen, som ändå tillåtits av länsstyrelsens politiska ledning.

Att länsstyrelsen medgett dessa lagbrott föranledde en närmast otrolig kritik mot länsstyrelsen om att dessa byggprojekt ändå var så bra, och så positiva för Umeås miljö, att de inte ska ses som olagliga. Men detta konstaterande av de betydande skador som åsamkats riksintresset medförde även ett skifte i kommunens taktik. Dess företrädare började plötsligt hävda att de exploateringar som kommunen tillåtit i strid med lagstiftningen, tvärtemot vad de hävdade när dessa trots omfattande kritik tilläts, inneburit att miljön nu skadats så allvarligt att riksintresset för centrala Umeå borde hävas så att hänsyn till kvarvarande historiska värden inte hindrar nya byggprojekt.

Sedan rapporten blev offentlig har alltså kommunpolitiker varit upprörda. Inte över det verkligt illa att Umeå kommun misslyckats med sitt ansvar att hindra stadens riksintressanta kulturmiljö att skadas i strid med lagens krav, utan att hänsynen ska bestå för att miljön ändå är värdefull. Det är pinsamt att våra lokala företrädare menar att just Umeå inte ska ta den hänsyn till vårt lands gemensamma kulturarv som lagen kräver.

Kommunen producerade en skrivelse till länsstyrelsen som offentliggjordes på hemsidan, följt av diverse andra utspel, avsedda att sprida det felaktiga narrativ de ville nå ut med. Det består inte bara av missvisande och irrelevanta uppgifter utan ett omfattande användande av vad som blivit känt som alternativa fakta, dvs grundlösa påståenden som bevisligen är felaktiga. Resonemanget är så verklighetsfrånvänt att det får en att undra hur det är möjligt att beslutsfattare inte förstår sin uppgift, eller om det bara är ett spel för gallerierna där man vill utmåla länsstyrelsen som ett hot.

Här ska inte ägnas oräkneliga sidor åt att förklara varför Umeå kommuns framförda uppgifter är felaktiga, missvisande eller irrelevanta. Istället tar vi ett av de exempel som kommunen klandrar länsstyrelsen om; exploateringen inom Norrlands Dragonregemente (då det även berörs nedan i årskrönikans del som återkopplar till tidigare ärenden).



Vykort ca 1930. Den enda delen av regementsområdet som förlades inom den befintliga staden var kaserngården som placerades på de två kvarteren Fiskaren och Sjömannen som upplöstes.

Norrlands Dragonregemente vars byggnader uppfördes i Umeå från 1898 har, tillsammans med infanteriregementet som var en annan viktig statlig närvaro som lockades hit, haft mycket stor betydelse för stadens utveckling. På 1980-talet, 20 år efter att K4-regementet överlämnats till Umeå att bli stadshus, räknades miljön trots rivningar som landets bäst bevarade kavalleriregemente, och något länsstyrelsen ville byggnadsminnesförklara så att den skulle bevaras. Vilket kommunen vägrade. Däremot blev den en värdekärna i området som utgör Umeå stads riksintresse för kulturmiljövård. Trots det fortsatte byggnader att försvinna och ersättas av värdelösa pastischer som nya Exercishuset. Intresset för att bevara dess kulturmiljövärden har varit minimalt från kommunen. Två byggnader viktiga för uppfattningen och förståelsen av regementsområdet var *Sjukstallet* och *Vagnsboden* som efter byggandet av Ridvägen genom parkmarken var det som höll ihop K4 med regementssjukhuset i öster. Byggnaderna i sig var alltså väsentliga för den riksintressanta miljön. Ändå rev kommunen Sjukstallet så att miljön inte var komplett när planläggning inleddes. Planerna att dess och Vagnsbodens plats ska ersättas av storskalig bostadsbebyggelse skulle göra än större skada.



Sjukstallet rakt fram visande var den civila staden historiskt tog slut och statens mark började fram till överlämnandet 1965. Efter byggnaden till vänster som uppförts som nödbostad 1888 och inkorporerades i regementsområdet, svängde den blivande Hovrättsgatan ut mot Västra esplanaden. Detta var så långt åt nordväst som stadens bebyggelse hade nått när regementets placering bestämdes 1894. Foto inför rivning 2013.

Eftersom kommunen vill placera de nya bostadshusen inne i regementsområdet på samma avstånd till kvarvarande regementsbyggnader i form av stallar och ridhus, som avståndet är mellan regementsbyggnaderna som byggts för angränsa privata bostadshus i de ursprungliga kvarter som omgav regementsområdet, uppfattas dessa nytillskott som stadens bostadskvarter, så att det inte framgår att platsen i själva verket är en del av det statliga regementsområde som bildades i Umeå 1898. Det är mycket olyckligt att inte kommunen valt att utveckla de historiska byggnaderna med nya användningar och adderat mindre inslag som kunnat ske i samklang

med kulturmiljöns förutsättningar. De byggnader som finns kvar på området blir instängda av ny bebyggelse, vilket påverkar läsbarheten av det gamla regementsområdet.

Länsstyrelsen har gång på gång varit tydlig med detta:

"Kommunerna ska redovisa hur de avser att tillgodose riksintressen i en aktuell översiktsplan. Genom den fördjupade översiktsplanen för centrala stan har kommunen gjort detta, bland annat genom att uttala att tillkommande bebyggelse inte får reducera äldre befintliga byggnaders värde. Den berörda värdekärnan har ur kulturmiljösynpunkt förändrats negativt under senare år. De enskilda förändringarna har, var och en för sig, inte bedömts orsaka påtaglig skada av riksintresset, men de innebär att ytterligare förändringar måste behandlas mer restriktivt (den sammanlagda/kumulativa effekten).

Detaljplaneförslaget innebär kompletteringsbebyggelse i stora volymer och med hushöjder i 4-5 våningar samt rivning av en kulturhistoriskt värdefull byggnad. Länsstyrelsen är positiv till att området kan bebyggas med bostäder i detta centrumnära läge. Planförslaget måste dock anpassas så att tillkommande exploatering/bebyggelse uppförs i samklang med riksintressebeskrivningen och värdekärnans karakteristiska drag.

I det här området kan mycket väl samspelet mellan den historiska miljön och tillkommande bebyggelse utvecklas så att värdekärnans spegling av "regementsstaden Umeå" står fram på ett nytt sätt och tydliggörs för allmänheten. Utmaningen blir att vända synsättet "att förhindra skada" på riksintresset till "att komplettera och förstärka riksintresset".

(2014)

Definition av vad en värdekärna inom riksintresset är beskrivs felaktigt i planprogrammet (sid 19). Det fortsatta planarbetet bör ta utgångspunkt i att;

a) visa hur riksintresset/värdekärnan tillgodoses, d.v.s. mer än att den inte skadas

b) visa hur upplevelsen av d: o kan bibehållas/förstärkas/utvecklas samt

c) redogöra för hur siktlinjerna inom och mot värdekärnan bibehålls. Programmet medger rivning f.d. vagnbod inom riksintressets värdekärna. En sådan rivning kan vara negativt för bl.a. avläsbarheten av värdekärnan. Länsstyrelsen anser därför att en analys ska göras hur en eventuell rivning påverkar riksintressets värdekärna."

(2014)

"Länsstyrelsens uppfattning är att planen orsakar skada på riksintresset och att planen inte på ett tydligt sätt lever upp till målsättningen att vidareutveckla *eller förstärka* riksintressets uttryck. Det är också tveksamt om planen tillgodoser det som formuleras i den fördjupade översiktsplanen för centrala stan, dels i byggnadsordningen för Väst på stan: "eventuella nybyggnader inom området ges en utformning som samspelar med de omgivande regementsbyggnaderna och som inte reducerar dessa byggnaders värden". Särskilt de föreslagna mindre bostadshusen i fyra våningar är placerade så tätt intill stallbyggnaderna att de med sin framtoning av moderna bostadshus kommer att utgöra ett så annorlunda och påtagligt inslag i den forna kavalleriregementesmiljön, att dessa byggnaders värden reduceras. Rivningen av vagnboden utgör också en tydlig reduktion av de äldre byggnadernas värden; en konsekvens som inte ens omnämns i kvalitetsprogrammet. I planhandlingarna sägs att planförslaget bevarar de siktlinjer man idag har mot de f.d. ridhusen och stallarna österifrån. Planförslaget innebär i verkligheten en radikalt försämrad insyn österifrån mot regementsområdet,"

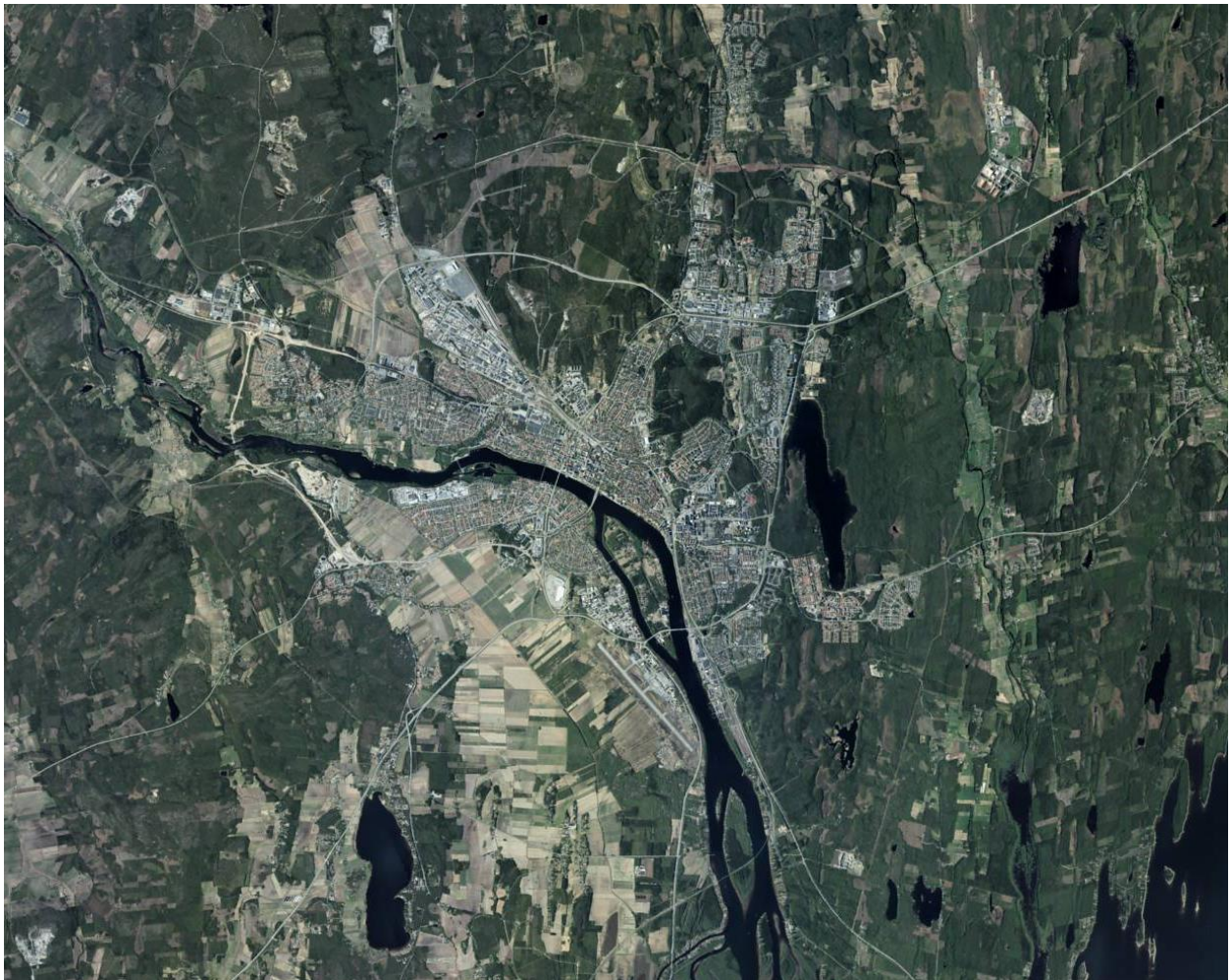
(2015)

Ändå hävdar kommunen (2021) att länsstyrelsen i riksintresseöversynen vill "skärpa" hänsyns-kraven så att det hotar dessa existerande byggplaner, trots att länsstyrelsen alltså hela tiden

framhållit att den är så skadlig att det inte är lämpligt att genomföra, då även annan negativ påverkan ger allt mindre utrymme att tillåta fler skadliga inslag. Och detta är bara ett exempel. De har alla det gemensamt att kommunen låtsas att den tar hänsyn till kulturhistoriska värden, fastän de inte ens försöker att leva upp till lagens minimikrav. Det är naturligtvis ett problem att kommunen lyckas få oinsatta att tro att Umeå kommun tar hänsyn till kulturmiljövärden när den närmast undantagslöst gör motsatsen. För vad det handlar om är ju att kommande generationer berövas på de kulturmiljöer som de har rätt till.

Varför det bland Umeå kommuns ledande politiker idag finns en sådan negativ inställning till kulturmiljövärden är en intressant fråga. Likaså varför de tillåts komma undan med de charader som de ägnar sig åt.

Även om Umeå kommuns företrädare skulle leva i villfarelsen att de tar den hänsyn till kulturhistoriska värden som de hävdar att kommunen gör, så måste de ju ändå notera att den bild de framställer av sitt agerande och länsstyrelsen tydligt motsägs av alla de uppgifter som härrör från andra håll än kommunen själv. Även om kommunen till skillnad från andra myndigheters sakliga och verklighetsförankrade resonemang, ägnar sig åt rent propagandistiska försök att framställa det egna agerandet som korrekt, går det inte att hävda att t.ex. länsstyrelsen hållit med om att det inte är något problem med ett föreslaget projekt när den faktiskt säger just det. Och materialet sparas och kan kontrolleras. Tänk om tidningarna gjorde en faktagranskning av allt kommunen hävdat offentligt i dessa ämnen!



Umeå är en stor stad. Möjligheten att fortsätta växa är inte heller begränsad.

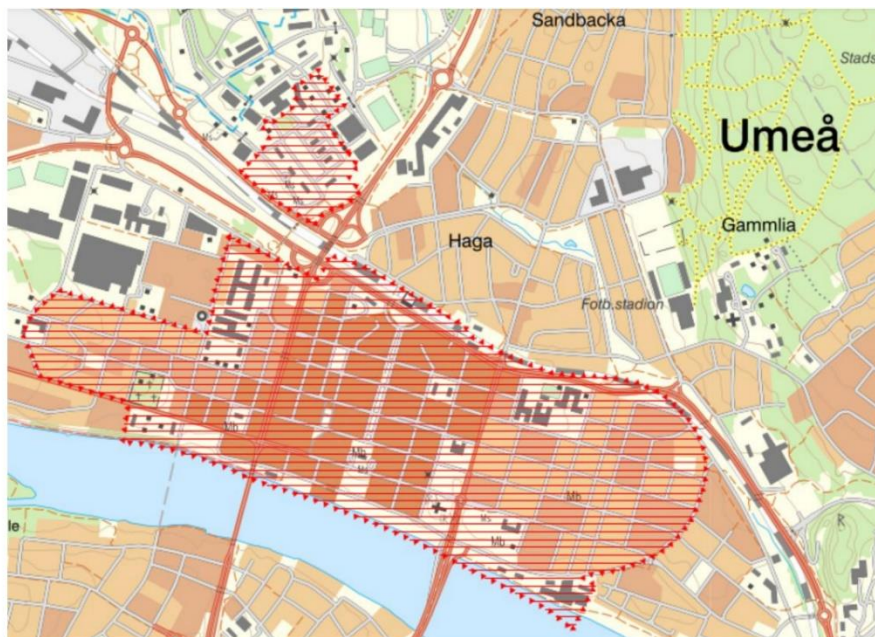
Umeå [AC 10] (Umeå sn)

Motivering

Residensstad som speglar 1600-talets stadsgrundningspolitik och utvecklingen inom stadsbyggnadskonsten under 1800-talets andra del och 1900-talets början med inslag av kontinentala influenser.

Uttryck för riksintresset

Framträdande byggnader och miljöer som speglar Umeås funktion som centrum i länet för administration, handel, sjöfart, vård, utbildning och senare också militär verksamhet. Kommunikationsstråk som berättar om stadens utveckling från 1600-talet och framåt. Kvarvarande bebyggelse i de östra och västra stadsdelarna från perioden 1700-talets slut och fram till 1880-talet. Den under 1800-talets senare del, och 1900-talets början successivt utvidgade stadsplanen med gatunät, tomstruktur, platsbildningar och byggnader från motsvarande perioder. Tillägget av Östra och Västra esplanaderna 1879 samt den efter branden 1888 reglerade äldsta stadskärnan med Rådhusplanen som bred mittaxel. Inslaget av grönska med trädplanterade gator, parker och många trädgårdstomter samt kontakten med älven. Bebyggelse huvudsakligen från tiden efter stadsbranden 1888 av relativt gles karaktär med trähusbebyggelse upp till två våningar, enkla men medvetet utformade hus blandade med förnämlig panelarkitektur samt offentliga byggnader av sten i tre våningar. Hamnstråk med gles och låg bebyggelse samt sjöfartspräglad och representativ fasad mot älven.



Endast inom stadens äldsta del som ingår i riksintresseområdet kan olika hänsyn beroende på platsen krävas till de historiska värdena. Och det är med betoning på "kan".



Förklaring till kartan:

Streckad linje markerar riksintresseområdets avgränsning.

Numreringen hänvisar till de särskilda värdebeskrivningarna.

Rödmarkerade områden utgör särskilda värdekärnor för riksintresset och uppvisar värdefulla stadsplanedrag.

Grå och vita markeringar inom avgränsningen är områden med värdefulla stadsplanedrag.

Skraffering markerar kommunikationsstråk som är särskilt representativa för riksintresset.

VÄST PÅ STAN

1. 1700-TALSSTADENS UTKANTSBEBYGGELSE

Området åskådliggör den gamla 1700-talsstadens utkantsbebyggelse längst västerut. Utgårdsvägens sträckning följer den gamla rågången mellan staden och Ytterhiske by. Den kvarvarande, relativt enkla, ofta faluröda och lite lantliga träbebyggelsen i en till två våningar härstammar till övervägande del från slutet av 1800-talet, men för flera av byggnaderna är åldern inte känd.

Bebyggelsen är värdefull därför att den visar på en ålderdomlig oreglerad och icke stadsmässig bebyggelsestruktur på gränsen mellan staden Umeå och landsbygden.

Inom området är den enda begränsning som krävs av nybyggnader och andra förändringar, att de utformas så att inte de bärande riksintressanta värdena skadas. Detta utgör inget hot mot stadens utveckling som kommunen populistiskt framställer det. Utan vad det handlar om är att inte låta okänsliga förslag skada särskilt värdefulla kulturmiljöer. Det hindrar inte nybebyggelse inom mer än en handfull platser inom området där det oftast inte får ske även sett till annan grundläggande lagstiftning. Det hindrar endast de framträdande och väldiga exploateringar som vissa politiska partier är förtjusta i.

När det gäller vår tids ansvar att skydda de särskilt värdefulla miljöer som vittnar om tidigare historiska perioder och skeenden, är det många som bidrar till att underminera och relativisera denna lagstadgade skyldighet genom ett onyanserat och direkt felaktigt åberopande av det i sig obestridliga faktum att varje tid ska få sätta sitt avtryck i våra stadsmiljöer. Alldeles oberoende av att stadsmiljöerna behöver fylla olika förändrade behov är det helt avgörande för framtidens historiska mångfald av miljöer att alla tidsperioder är generellt representerade. Problemet är att argumentet används skrupelfritt för att istället minska mångfald och framtidens tillgångar av kulturmiljövärden, då äldre miljöer förespråkas att ersättas eller att i varierande grad förlora just sina historiska värden genom att ge plats för samtiden. Det trots att så få historiska byggnadsmiljöer överlag finns kvar då Sverige är ett av världens mest rivna länder med mindre andel äldre bebyggelse än de krigsdrabbade länder som bombats sönder.

Sveriges kommuner har ett omfattande kunskapsunderlag som visar vilka historiska miljöer som är viktigast att bevara för framtiden. Då går det inte, som ofta sker, att hävda att dessa miljöer måste offras för att möjliggöra ett nytt inslag där. Det är precis därför som stor möda läggs ner på att identifiera de kulturmiljövärden som är värdefullast att ha kvar för kommande generationer. Att tillföra nya inslag betyder inte att tidigare perioders främsta miljövärden ska få offras. Vad hela vår lagstiftning och myndighetsutövning syftar till är att se till att nya miljöer som tillkommer inte gör det på bekostnad av de kvarvarande äldre miljöer som är av högt värde.



Kopparhuset; som skylten mot Västra Esplanaden ännu anger. Hjalmar Klemming (1915-1994) och Erik Thelaus (1919-2005). Antagligen en av de sista byggnader som det framgångsrika paret ritade tillsammans innan samarbetet upphörde 1967. Dessa byggnadsmiljöer har börjat att rivas för nybyggen. För att säkerställa att 1960-talets modernistiska kontors-/butiksbegyggelse ska finnas kvar att uppleva i framtidens stad har föreningen 2017 föreslagit denna och tre andra välbevarade exempel till byggnadsminnen. Inget beslut än av länsstyrelsen.

Ständigt kan vi ändå se att byggnadsmiljöer med mycket högt kulturvärde önskas att ersättas eller berövas på sitt värde med argumentet att "det nya måste få göra avtryck i stadsmiljön". Ingen bestrider som bekant detta. Det är mycket viktigt att nya inslag som vittnar om vår tid fortsätter att kontinuerligt tillföras städerna generellt. Men det är naturligtvis inte möjligt överallt, då det inte får ske på bekostnad av de befintliga värden som utgör de viktigaste kulturmiljöerna att bevara för framtiden. I synnerhet inte de som identifierats vara riksintressanta som lagen kräver ska skyddas från negativ påverkan.

Insikten om detta tycks dock inte finnas på flera håll där medborgarna har skäl att förvänta sig bättre. Det tycks inte heller finnas någon förståelse för varför vi har en gradering av värdefulla byggnader och att vissa miljöer i landet t o m är riksintressanta och att dessa de mest värdefulla kulturmiljöer som vi har inte får offras för nya inslag; hur gärna kommuner, byggherrar och deras anlitate arkitekter än vill göra något nytt; än att respektera kommande generationers rätt till sitt kulturarv. Det är anmärkningsvärt att så många så aningslöst, och så ansvarslöst, hyllar att nya inslag inte ens tar hänsyn till riksintressanta kulturmiljövärden.

Frågan är förstås hur någon kan hävda det vara positivt med nya inslag som inte respekterar riksintressen? Respekterar de inte vår av riksdag och regering demokratiskt beslutade lagstiftning för att skydda våra viktigaste kulturmiljövärden till framtida generationer? Eller är vissa så oseriösa att hen hyllar olika projekt utan att sätta sig in i om de är förenliga med lagen och vad de rent praktiskt får för konsekvenser? Är det okunskap eller respektlöshet som orsakar det ofta uttalade stödet för det fördärvande av kulturvärden som utgör påtaglig skada?

Vi som år 2003 lyssnade till det panelsamtal på Umeås stadshus där en av dagens mest kända arkitekter Gert Wingårdh deltog, minns tydligt dennes resonemang. Samtalet (med stadsarkitekt Olle Forsgren, Föreningen Byggnadskulturs ordförande förre länsantikvarie Karin Eriksson, och Baltic gruppens ägare Krister Olsson) om stadens utformning, hade tillkommit i samband med Wingårdhs förslag att uppföra en stor, svart, formmässigt avvikande nybyggnad i trädgårdarna till två byggnader i det sista kvarter med enhetlig fasadlinje av 1890-talsbebyggelse som fanns kvar i den riksintressanta fasaden mot älven. Förslaget avsågs dessutom att byggas ihop med hörnhuset som är en av Sigge Cronstedts (1869-1958) första verk. (Den plats i kv. Ran som sju år senare bebyggdes med en mindre, fristående och vit kubformad byggnad.)



Liten kvällsdramatik på stadshuset: Gert Wingårdh svarade för prologen, stadsarkitekten Olle Forsgren för den avslutande monologen och i huvudrollerna återfanns Krister Olsson och Karin Eriksson.

Wingårdh hävdade då, vilket noterades i VK:s reportage (2003-12-17), att en arkitekt inte ska anpassa sina byggnadsförslag till omgivande kulturmiljö. Något som är en anmärkningsvärd hållning i ett yrkesutövande då det inom riksintressen för kulturmiljövård är ett direkt krav enligt miljöbalken att just detta ska ske för att skydda dessa miljöer.

Även annan lagstiftning betonar vikten av hänsyn till kulturmiljöer vid nybyggnad. Men sådana begränsningar ansåg inte Wingårdh borde finnas. Detta vittnar förstås om den i arkitektkretsar lite "tuffa och rebelliska" syn som många arkitekter idag har på sin roll som av förespråkare benämnts som "Fuck context". (För en analys av idéerna se exempelvis artikeln "The Context Debate: An Archaeology". *Architectural Theory Review* 2015). Det finns förstås en arkitekturideologisk dimension i detta som att tankesättet att en byggnad ska utgå endast från sig själv och inte beakta omgivningen, är en tanke i 1900-talets modernistiska tradition. Men något skäl för modernistiskt byggande att behålla just den inställningen finns inte. Med tanke på den allt mer uttalade motviljan från stora samhällsgrupper mot vad som beskrivs som en hänsynslös arkitektkår, så måste man annars fråga sig vilken framtid ett sådant slags oinskränkt byggande kommer att få. Redan nu finns en mycket polariserad syn mellan allmänhet och ett arkitektskrå som uppfattas som självgod och tondöv.

Klart är att denna inställning tydligt präglat de byggprojekt som Umeå drabbats av under det senaste årtiondet. T.ex. den internationella arkitektbyrån *Snøhetta*s Väven, som av allmänheten betecknas som en strandad Finlandsfärja. Hur mycket synsättet kan skilja framgång av att vissas missnöje med Väven är att det inte blev så originellt som det hävdades bli då det baserades på byggnadskomplexet *Tuborg Syd* i Köpenhamn, inte för att det orsakat stadsmiljön omfattande skada. Det är inte hållbart att en stor andel arkitekter sitter i ett elfenbenstorn och ritar konstverk utan att beakta hur dessa påverkar samhället och samhällsvärden som människors trivsel och kulturmiljöer. För arkitektur har en särställning som skiljer den från andra konstformer då det är den enda vars ständiga närvaro tvingar oss alla att uppleva den, och den enda där ett nytt verk kan kräva förstörandet av existerande.

Det finns naturligtvis inget problem med att uppföra nyskapande arkitektoniska verk på platser där de inte utplånar vårt befintliga arkitektoniska kulturarv. Men det är sällan vad som föreslås. Vi ska förstås ha klart för oss att i regel har detta "kompromisslösa nyskapande" fungerat som "konstnärligt alibi" för fastighetsbolag att pressa in stora intäktsbringande lokalytor på attraktiva platser som enligt samhällets avsikt med lagstiftningen inte ska exploateras. Att det är viktiga konstnärliga anspråk och "uttryck för vår tid" har gjort det lättare att sälja in bland påverkbara politiker, som inte har eller vill förstå syftet med att bevara värdefulla kulturmiljövärden för framtida generationer. För än så länge har denna "örädda konstnärlighet" inneburit kulturellt kapital och status. Försöken att upprätthålla detta lär dock inte fungera. Det finns ingen anledning att tro att kommuners framsläppande av effektfulla nybyggen, snarare än att hålla fast vid det som är stadens unika historiska karaktär, är något som kommer att hyllas när denna trend likt alla andra förr eller senare förkastas av en ny arkitektgeneration som ser behovet av andra värden i våra stadsmiljöer än de hus som skriker högst.

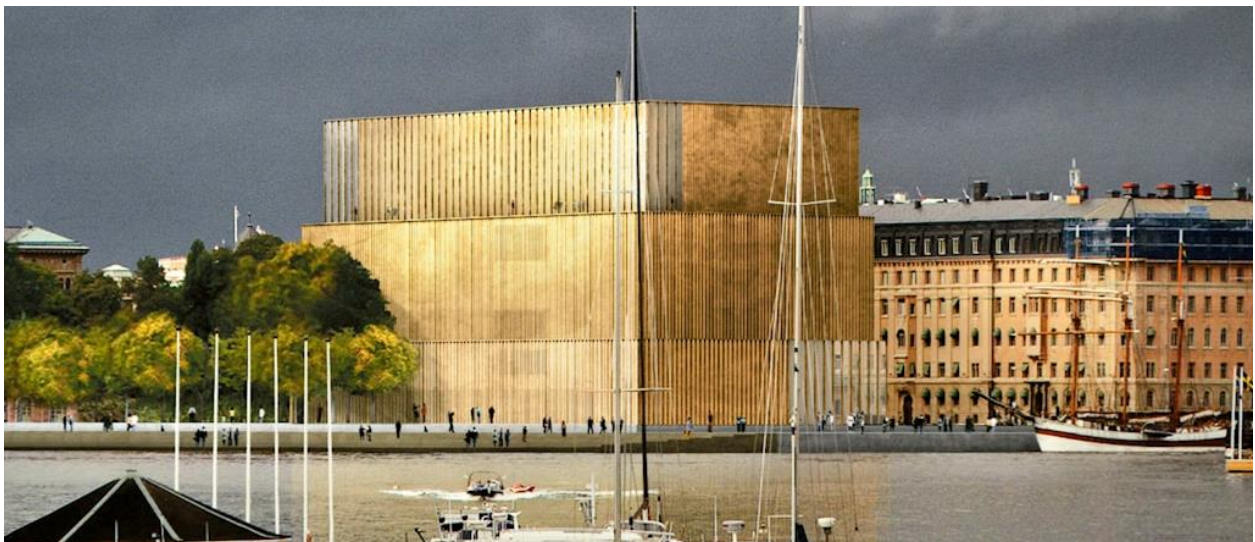


Illustration (David Chipperfield Architects) av det väldiga guldskimrande Nobelcenter, som på Blasieholmen föreslogs ersätta hamnområdet med sitt låga Tullhus, inkräkta på byggnadsminnet Nationalmuseum med park, och orsaka påtaglig skada på huvudstadens riksintressanta kulturmiljö genom att bl.a. utadera den unika plats som visar Stockholms utveckling som sjöfarts- och handelsstad. Ett av många exempel där alldeles för stora byggnader hävdas bli av så hög kvalité att det trots negativ påverkan på särskilt värdefulla miljöer ska förverkligas. Men det är förstås inte bara överdimensionerade byggnader som säljs in med konstnärlig kvalité, utan även mindre som utformas och placeras olämpligt i en känslig miljö så att de skadar eller utplånar befintliga värden. Argumentet för att få skapa nytt på existerande kulturella och sociala värdenens bekostnad måste bemötas uthålligt; för det är starka ekonomiska krafter som ständigt driver på för att omgestalta vår miljö. Våra politiskt förtroendevalda måste ha modet att ifrågasätta nybyggenas lovsång, och stå upp för människors rätt att behålla goda miljöer.

Förhoppningsvis blir förutsättningarna för att bevara kulturmiljöer bättre i framtiden. Men för att de ska finnas kvar då måste myndigheterna göra sitt jobb. Eftersom Umeå kommun förkastat sitt lagstadgade ansvar hänger det på länsstyrelsen.

Länsstyrelserna har två skyldigheter; att företräda statens intresse, och att se till att lagen följs. Det är en komplex uppgift där myndigheten ibland misslyckas. Skälet är då att andra intressen lagvidrigt åsidosatt uppdraget från regering och riksdag att skydda de riksintressanta kulturmiljöerna. Det är avsiktligt som vår demokratiskt antagna lagstiftning angett det vara avgörande för bevarandet av hela Sveriges kulturarv att riksintressanta miljöer inte får vägas mot lokalpolitiska intressen. För då kan kommuner utan ansvarskänsla offra dem.

Länsstyrelsen för Västerbotten framhåller ständigt ***”att för varje beviljad åtgärd som inverkar negativt på riksintressets värden så minskar också utrymmet för ytterligare åtgärder med sådan negativ inverkan.”*** Till sist blir även små byggprojekt omöjliga eftersom det utrymme för olämpliga förändringar som funnits redan har förbrukats.

Detta har kommunen varit väl medveten om när de släppt fram tidigare projekt även om den låtsas som att länsstyrelsen plötsligt vill skärpa hänsynskraven. För nu när det slagits fast att Umeås riksintressanta kulturmiljö har påtagligt skadats går det inte att blunda för att gränsen har nåtts. Den har i själva verket passerats. Det blev resultatet av att kommunen valt att inte värna goda miljöer för dagens och framtidens medborgare. Vinstmaximerade exploateringar har betytt allt och hänsyn till kulturvärden inget. Men nu går det inte att fortsätta, och det gör vissa politiska beslutsfattare arga.

Vi kan se hur även själva identifierandet av vissa miljövärden i staden som riksintressanta och bevarandevärda ifrågasätts. Kommunens beslutsfattare går så långt som att kräva att översynens expertutlåtande ska ta politisk hänsyn. Kommunstyrelsens ordförande Hans Lindberg (S), förklarar sig vara *”starkt kritisk till innehållet i beskrivningen och framför allt till förfarandet där en berörd kommun inte får möjlighet att påverka innehållet.”* Anders Ågren (M), vice ordförande, framhåller också att *”Länsstyrelsens analys och giltighetsbedömning gör att Umeå kommun inte delar Länsstyrelsens uppfattning att anspråket inom området är ett riksintresse i alla delar.”* (VK 2021-09-01).

Trots den fastslaget stora skada som Umeå orsakats genom hög exploatering och okänsliga utformningar, vilket kommunen inte ens beklagar, framstår kommunföreträdare alltså mena att kommunen inte kommer att visa den hänsyn som lagen kräver; för att de tycker att de inte borde behöva det. Det är riktigt allvarligt. Redan nu har vi en situation där kommunföreträdare i andra länskommuner säger sig inte förstå varför de inte får förverkliga förslag som orsakar riksintress-

anta kulturmiljöer påtaglig skada på sina orter, då Umeå kommun kommer undan med vad som helst. Skulle nu Umeå kommun dessutom få påverka riksintressets utformning så att det inte hindrar vad de önskar tillåta, skulle riksintressesystemet i länet totalt haverera. För varför ska vissa kommuner följa lagstiftning och respektera expertbedömningar om andra kan strunta i det och tillåtas ändra hänsynskraven?

Landshövdingen förvånad över kritiken

UMEÅ. Landshövding Helene Hellmark Knutsson förvånas över den kritik Umeå kommun riktar mot analysen av riksintresset för kulturmiljön i centrum.

- Det här handlar inte om att förhindra utveckling, utan att ta hänsyn till stadens historia när den ska göras, säger Helene Hellmark Knutsson.

Kommunstyrelsen, med kommunalråd Hans Lindberg (S) i spetsen, har ställt sig frågande till länsstyrelsens sätt att tolka den analys kring riksintresset som man låtit ta fram.

- Jag förvånas över vilken hård och operoslig ton vi bemöts av i detta. Det framstår som om kommunen vill få riksintresset för kulturmiljön i centrum upphävt, säger Helene Hellmark Knutsson.

Umeå kommuns styrande politiker framhåller bland annat hur hänsyn till riksintresset riskerar att förhindra kommande projekt i centrala Umeå och utvecklingen av stadskärnan.

- Men det finns väldigt många bra exempel på hur det går att utveckla och bygga nytt samtidigt som kulturmiljön bevaras, hur historiska miljöer kan fyllas med nytt innehåll och göra en stad mer attraktiv, menar Helene Hellmark Knutsson.

Hon framhåller förändringen av strandpromenaden i centrum som ett bra exempel på detta.

- Årsringarna från Umeås historia ska få synas i stadsmiljön. Nästa år firar Umeå 400 år och det vore sorgligt om vi, som första residensstad i Sverige, firar det med att säga upp riksintresset för kulturmiljön, säger Helene Hellmark Knutsson.

Vad säger du om farhågorna om att hänsynen till kulturmiljön kan avskräcka fastighetsutvecklare?

- Jag har förståelse för att kommunen känner press från intresserade byggföretag, men med tanke på den utveckling som sker i staden och fastighetspriserna är jag övertygad om att det finns många som vill utveckla staden på ett hållbart sätt.

Varför togs inte den här frågan upp innan kommunens översiktsplan för centrum fastställdes av fullmäktige för tio år sedan?

- Jag vet inte hur man resonerade då, men klart är att det byggts mycket i centrum de senaste tio åren och att det behöver tas i akt hur detta påverkar den samlade kulturmiljön. Klart är att det är något som ska beaktas kontinuerligt framöver.

Nu ska länsstyrelsens utredare ta till sig kommunens åsikter och diskutera vilket förslag myndigheten ska lämna till Riksantikvarieämbetet som ska besluta om centrala Umeås framtid som riksintresse för kulturmiljö.

Förhoppningsvis kan vi återupprätta en dialog med kommunen och skapa en förståelse för betydelsen av kulturmiljön. Ett ömsesidigt lärande om hur en stad ska utvecklas och hur det bör ageras i redan bebyggda miljöer är på sin plats, säger Helene Hellmark Knutsson.

Hennes uppfattning är att det finns möjlighet att exempelvis bygga fler bostäder i centrala Umeå och samtidigt ta hänsyn till kulturmiljön.

NICLAS HOLMLUND



Landshövding Helene Hellmark Knutsson är förvånad över den kritik Umeå kommun riktar mot den analys av riksintresset för kulturmiljön i centrum som länsstyrelsen beställt. VK skrev i gårdagens tidning (lilla bilden) om kommunstyrelsens kritik mot länsstyrelsens förslag till hur riksintresse för kulturmiljön i Umeå ska tolkas.

FOTO: ABEBE ASRES

VKs intervju med landshövdingen (2021-09-03). I denna text, och i andra sammanhang, finns formuleringar om att länsstyrelsen ska: *"ta till sig kommunens åsikter och diskutera vilket förslag myndigheten ska lämna till Riksantikvarieämbetet som ska besluta om centrala Umeås framtid som riksintresse för kulturmiljövård."* Detta som kan tolkas som att länsstyrelsen är beredd att tillmötesgå kommunen är lika anmärkningsvärt som det vore oacceptabelt.

Umeå kommun saknar kompetensen som krävs för en egen analys av förutsättningarna för att bevara Umeås riksintressanta kulturmiljöinslag. Om de ens vill det, då nuvarande politiker inte tycks se kulturmiljövårderna som en tillgång för framtidens Umeå. Och länsstyrelsen ska som statens representant inte låta sitt myndighetsuppdrag styras av en oseriös kommun. Att göra det vore att svika sitt grundläggande syfte att företräda statligt beslutade kulturmiljöintressen mot även kommuners olämpliga planer. Det är ju hela vitsen med att länsstyrelsen ska övervaka att landets kommuner respekterar de hänsynskrav genom riksintressesystemet som riksdagen har beslutat för att Sverige ska kunna leva upp till våra åtaganden.

Föreningen förväntar sig att länsstyrelsens expertbedömningar om hur riksintresset fortsatt ska uttolkas för att stadens riksintressanta kulturmiljö ska överleva till kommande generationer inte låter sig dikteras av nuvarande kommunpolitikens försök att underminera det statliga skyddet. För påverkas riksintresset av att inflytelserika lokalpolitiker vill se minskad hänsyn på sin

ort är det en skandal. Och ett farligt prejudikat för hela Sverige. Så detta kommer föreningen att hålla koll på och uppmärksamma.

Vi kan konstatera att länsstyrelsen idag är under en politisk belägring där den utpekats som ett hot mot stadens utveckling. Märkligt nog också som odemokratisk för att den följer de lagar och regler som riksdagen beslutat. Men problemet är, som KMV-rapporten i april visade, tvärtom att länsstyrelsen gjort för lite. Om länsstyrelsen skött sin uppgift hade inte Umeås riksintressanta kulturmiljövärden påtagligt skadats. Det är väl känt att det är påtryckningar från Umeå kommun som gjort att länsstyrelsen släppt fram påtagliga skador som Vävenbygget. Något som Västerbottens länsmuseum kommenterade med att; "*Om inte detta är påtaglig skada vad kan då vara det?*" Så om länsstyrelsen fortsättningsvis kommer att stå emot detta och se till att lagen följs är det på hög tid.

Vi som lever idag måste respektera kommande ofödda generationers rätt till sitt kulturarv. Och länsstyrelsen måste som statens representant i Västerbotten orka med sin skyldighet att värna de riksintressanta kulturmiljövärden som i Umeå finns kvar innan det är för sent. Att föreningen överklagar byggprojekt och avvisas av länsstyrelsen som först flera år senare medger att de varit så skadliga att de skulle ha stoppats, är helt orimligt. Så kan det inte få fortsätta. Helst ska myndigheterna själva stoppa så skadliga projekt snarare än att krångla dem igenom rättsliga prövningar. Men det är som det är i Umeå. Här är respekten för detta ansvar skrämmande lågt. Föreningen fortsätter kämpa för de som inte kan göra det själva.

2021-10-31 yttrande till Umeå kommun angående Döbelns park och Vänortsparken

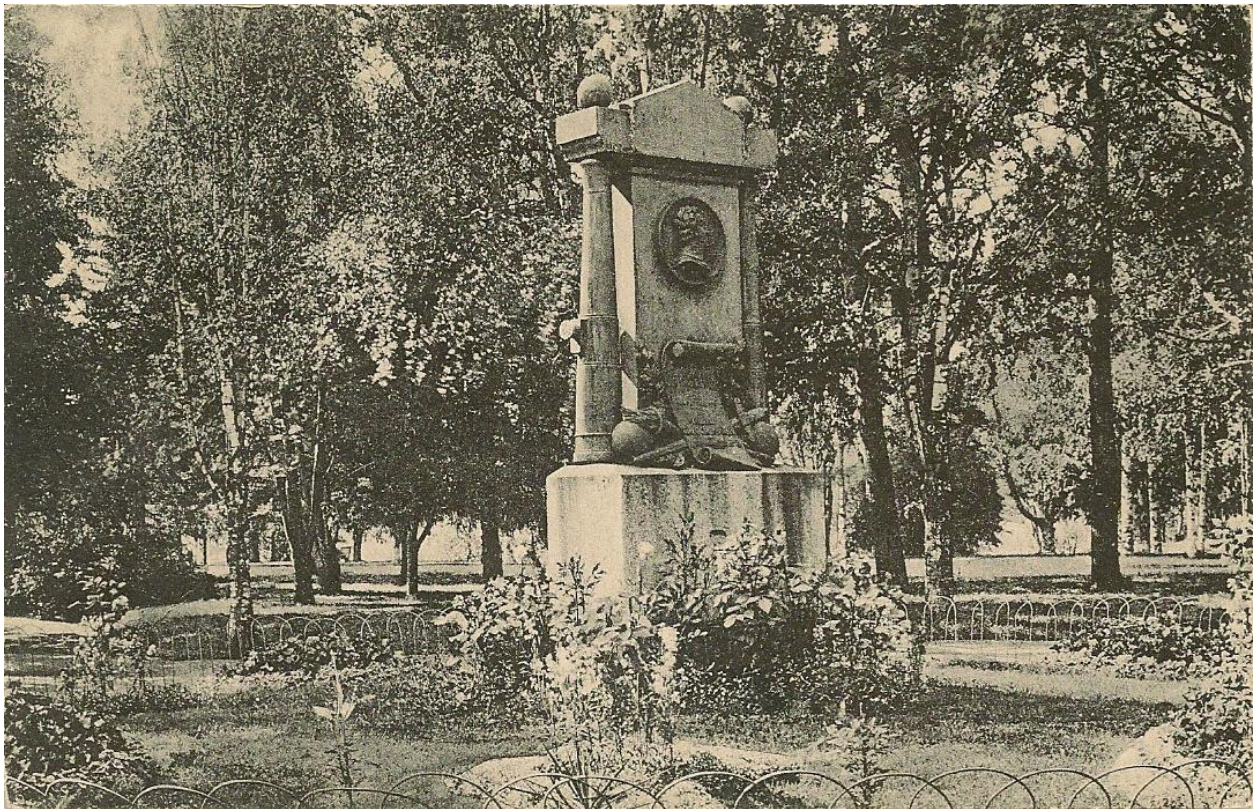
Sedan Umeå kommun annonserat att de under oktober ville ha in synpunkter på Döbelns park och Vänortsparken skrev föreningen ett yttrande. Det finns i sin helhet på föreningens hemsida. Efter ett utdrag följer som en bonus för er medlemmar lite ren nöjesläsning om monumentets placering.

Döbelns park är Västerbottens första allmänna park. Anlagd 1865 på den statligt ägda mark som genom sin placering mellan kyrkan och länsresidenset med dess vidsträckta utsikt över älven, fartygen och det grönskande Teg, erbjöd den bästa platsen för att kosta på en moderiktig stadspark för Umeå. Det framträdande markområdet som reserverats för landshövdingens behov då det var synligt för alla som kom sjövägen till residensstaden, överläts till staden efter försäkranden om resultatets kvalitet och betydelse. Då var läget just utanför där tullmuren med Östra tullhuset vid Storgatan under stadens första 130 år skiljt bebyggelsen från omgivande landsbygd. Omvandlingen var total när tidigare betesmark utformades till en park i tidstypisk formaliserad landskapsstil med böljande gångar runt omväxlande planteringar, som var en sammansmältning av den franska formella stilen och den engelska landskapsparken. Namnet var först *Stadsträdgården*. Genom en nationell insamling bekostades ett monument över Georg Carl von Döbeln som där upplöst de sista svensk-finska styrkorna 1809. Efter att monumentet utformat av arkitekten Albert Törnqvist invigdes i april 1867, övergick namnet allt eftersom till Döbelns park.

Såväl genom sin ursprungliga utformning, sitt läge, och sitt kulturhistoriska värde, är Döbelns park unik för inte bara Umeå utan hela länet.

Parken har drabbats av negativ påverkan under lång tid. Från början sträckte sig parken, som framgår nedan av Klockhoffs karta från 1883, ända ner till strandlinjen och stadens kallbadhus. Redan 1898 förlorades denna direkta älvskontakt genom byggandet av Strandgatan vars trafik först långt senare fick en avskiljande effekt. (Samt hamnspåret som sedan länge tagits bort.) I väst och nordväst blev delar av parken vägyta till följd av anslutningen till Kyrkbron på 1970-talet, som även separerat parken från stadskyrkan. Att ta sig mellan dessa angränsande miljöer som var lätt är numera besvärligt. Den för parken viktiga älvsutsikten har försvunnit mot väster genom brobygget, och mot öster 2017 genom bygget av ett väldigt kontorshus. Med funktionalistiska ideal om sammanhängande gräsplaner förenklades parkens innehåll genom att gångar/buskar/blommor har minskats. Strukturen kvarstår men försvagad vilket ger ett bitvis alldagligt intryck. Döbelns park var tidigare ett tydligt besöksmål. Så är inte fallet idag då parken tappat en del karaktär och framstår undanstoppad genom att inte vara lika lättåtkomlig. Trots det är Döbelns park relativt välbevarad som 1860-tals park.

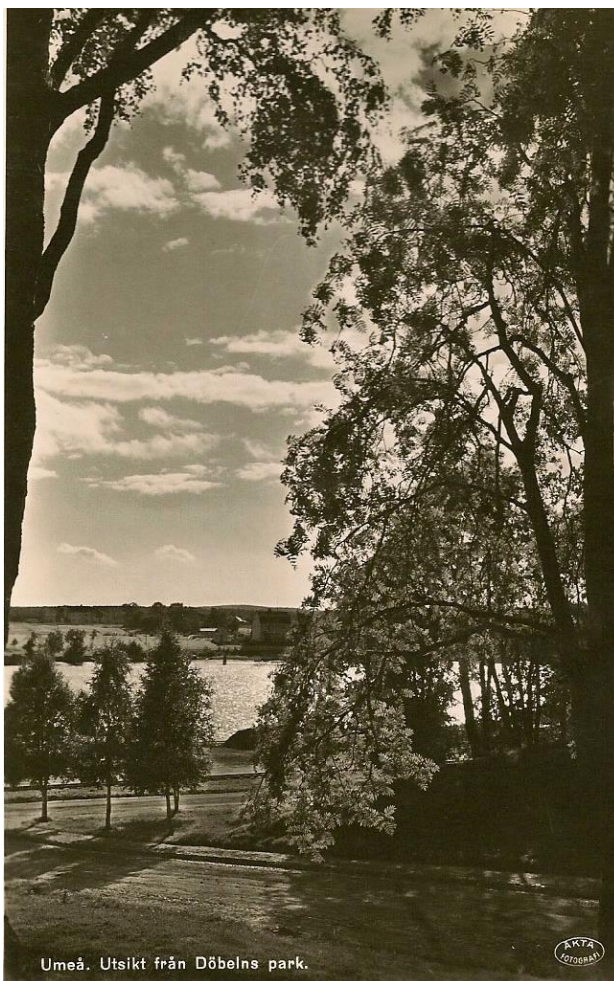
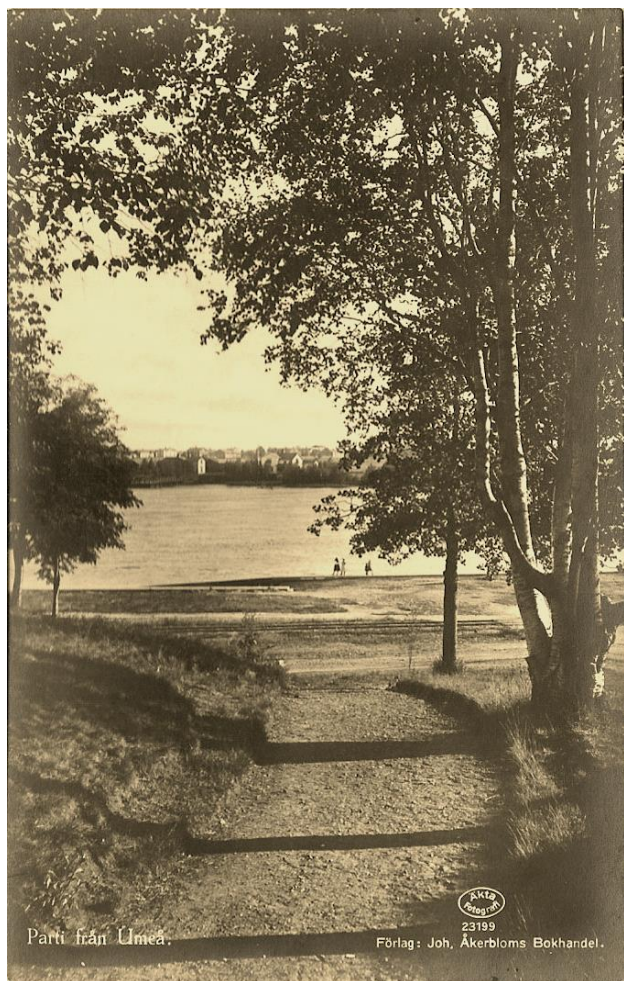
Möjligheterna att återställa och förstärka parkens innehåll och göra den till ett tydligare värde i Umeå för såväl boende och besökare är eftersträvarsvärda. Effekterna av vissa externa skador är förvisso irreparabla och gällande för överskådlig tid. Men flera förbättringar kan göras. Denna park som även utgör ett riksintressant värde för sin mångfacetterade kulturhistoriska betydelse för stad och län, är den park som Umeå kommun bör prioritera.



Vykort sent 1800-tal.

Första förslaget till monument var en marmorobelisk ritad av Umeås främste kulturpersonlighet, komminister J.A. Linder (1783-1877), som med tidens bildningsideal var framstående inom allt från arkitektur och trädgårdskonst till teckning. Men det förslaget övergavs när ambitionerna höjdes sedan läget ändrats från de mindre platser som först diskuterats. Istället blev det ett mer påkostat i gjutjärn ritat av Stockholmsarkitekten Albert Törnqvist (1819-98) vid Konstakademien,

som vid tillfället var sysselsatt med ateljébyggnaden i Kungsträdgården. Monumentet gjöts av *Hörnefors bruk* samt för de mer krävande delarna av *Bolinders Mekaniska Verkstad* i Stockholm. Vad många inte vet är att 2 riktiga kanoner som använts i striderna ingår i monumentet. Dessa, 6-pundiga av *Ehrens värds modell*, var gamla redan under kriget. Då sköt de 3,1 kilos järnkulor mot fienden; nu håller de upp överstycket till länets första offentliga konstverk.



Utöver monumentet var vyn över älven det självklara vykortsmotivet.

Vänortsparken tillkom 1985 för att uppmärksamma Umeås vänorter belägna på skilda platser i världen. Där motsvarande parker också skapats. Det sedan länge nyttjade parkområdet hette innan dess Skolparken, då den inrymde en isbana/bollplan, och längre tillbaka Kyrkparken. Vid den nya stadsplanens utformning efter stadsbranden 1888 var avsikten att skapa en öppen yta mellan den nya läroverksbyggnaden och stadskyrkan som skulle uppföras. Denna kom att benämnas Kyrkparken, men ska inte likställas med det tidigare Kyrktorget. Det mesta av det äldre Kyrktorget, som låg lite längre söder och österut, ligger nu under Storgatan som breddats ett flertal gånger sedan 1800-talets mitt. Endast en remsa längst i söder ingick i det gamla torg som funnits sedan 1600-talet. Den Kyrkpark som skapades 1890, då torgfunktionen övertagits av andra platser, hade till största delen varit bebyggda tomter fram till stadsbranden. Redan tidigt under 1900-talet försköts parkens fokus från kyrkan till läroverket genom namnbytet till Skolparken.

Vänortsparken är till sin karaktär en 1980-talspark med vissa tidigare och senare inslag. Som fick sin nuvarande grundutformning med det nya namnet 1985. Det tydligaste spåret från dess

förflutna är den öppna gräsyta i parkens mitt. Avsikten var 1981 först att Vänortsparken skulle anläggas på Öbacka då Skolparken ansågs olämplig för att inrymma önskat innehåll. Men andra faktorer gjorde att Skolparken trots det valdes till Vänortspark. Den tänkta utformningen kunde ändå ske på ett tillfredställande sätt. Och är uppskattad idag.

Vänortsparken har inte ett högt kulturhistoriskt värde att visa hänsyn. Uppmärksammandet av vänorterna upplevs idag även rätt svagt då bara namnet, konstverket *Tellus* av Ante Dahlstedt, och stenmurens inhuggna ortnamn (*Helsingör Danmark, Petrozavodsk Sovjetunionen, Vasa Finland, Harstad Norge, Würzburg Tyskland, Saaskaton Kanada*) relaterar till detta. I övrigt berörs inte längre det ursprungliga syftet att framhålla vänorterna. Kopplingen som var starkare tidigare genom förekomsten av gåvor från dessa saknas nu. Grundstrukturen med pittoreska gångar kantade av lummig växtlighet är omtyckt och välfungerande. Men det är också en park som även fortsättningsvis tål nya inslag utan att skadas så länge de inte blir för markanta. Som ett par konstfullt utformade lekredskap. Under lång tid innan skapandet av Vänortsparken var barn och lek utmärkande för platsen så det finns en historisk precedens för det i denna park. Den öppna mittytan är också användbar och flexibel för olika tillfälliga aktiviteter. Vänortsparken är en fungerande, lättåtkomlig och uppskattad park, där vissa förändringar kan ske för att stärka vänorts-temat, och användbarheten för de yngsta medborgarna.

Föreningens yttrande uppehöll sig huvudsakligen om Döbelns park, men totalt 14 punkter med konkreta förslag framfördes till kommunen. Däribland vikten av att gång- och cykelvägen som okänsligt drogs genom parken på 1970-talet bör flyttas till ett lämpligare läge angränsande Storgatan, då denna väg motverkar parkens utformning. Den behöver så nära tunnelinfarten som möjligt ledas ut till att angränsa Storgatan. Så som är fallet längs sträckan i övrigt. Istället för att gå igenom parken och skapa en markremsa ut till gatan.



Det skulle göra att parkens huvudingång mot monumentet åter skulle gå ändå fram till Storgatan så som avsågs.



Och inte ligga bakom gräsremsan med björkar som planterats utan någon känsla för parkens utformning och hur den skulle upplevas från staden.



Att den centrala gångvägen in till parken kunnat klippas av och skymmas av en markremsa med en rad björkar vittnar om ett totalt ointresse och oförståelse för Döbeln park. Dess huvudentré direkt in mot monumentet behöver återställas fram till Storgatan. Det är ett måste för att parken och i synnerhet monumentet ska kunna nås och upplevas från staden som åsyftat. Och ju mer av GC-vägen som flyttas ut mot Storgatan desto bättre. Att parken kan utökas till att återigen sträcka sig fram till trottoaren längs med vägen, återger också mer av dess ursprungliga form. Dessa förändringar för att stärka Döbelns park behöver tas in i den långsiktiga planeringen. För det är synnerligen önskvärt att den formella huvudvägen in mot monumentet som är en bärande tanke i hur parken ska uppfattas återskapas.

Föreningen underströk naturligtvis i vårt yttrande hur fundamentalt det är för Döbelns park att få behålla sin älvskontakt. Skulle den tidigare parkmarken längs Strandpromenaden få bebyggas med ytterligare ett kontorshus "i attraktivt läge", så att medborgarna inte längre som avsågs vid parkens anläggning 1865 kan uppleva älvsutsikten, spelar andra förslag rörande parken liten roll. Ett sådant blockerande skulle utgöra en irreparabel skada. Föreningen har noterat att Umeå kommun i sin information om parken på sin hemsida inte nämner ett ord om vikten för denna att få behålla sin visuella kontakt med älven, som var ett grundläggande skäl till parkens placering. Där betonas istället endast:

"Parken i framtiden

Planen för Döbelns park i framtiden är att utveckla den till att återigen bli en park för musikarrangemang och förbättra kontakten med centrumkärnan."

Om detta vittnar om en strategi från exploateringsvilliga politiska partier att låtsas som att det är andra saker än älvskontakten som är det viktiga med parken är det anmärkningsvärt. Lyckligtvis har även Riksantikvarieämbetet markerat mot att Döbelns park (och residensets återstående siktlinjer) skulle få avstängas från älven med en lång hög kontorsfasad. Men det ska inte andra myndigheter behöva förhindra då det är kommunens ansvar. Umeå kommun behöver besluta att "planen för Döbelns park i framtiden" även ska vara att förbättra kontakten med älvsområdet. Åtminstone den mark som kommunen fortfarande äger skulle med gott resultat kunna användas för att knyta ihop Strandpromenaden med Döbelns park.

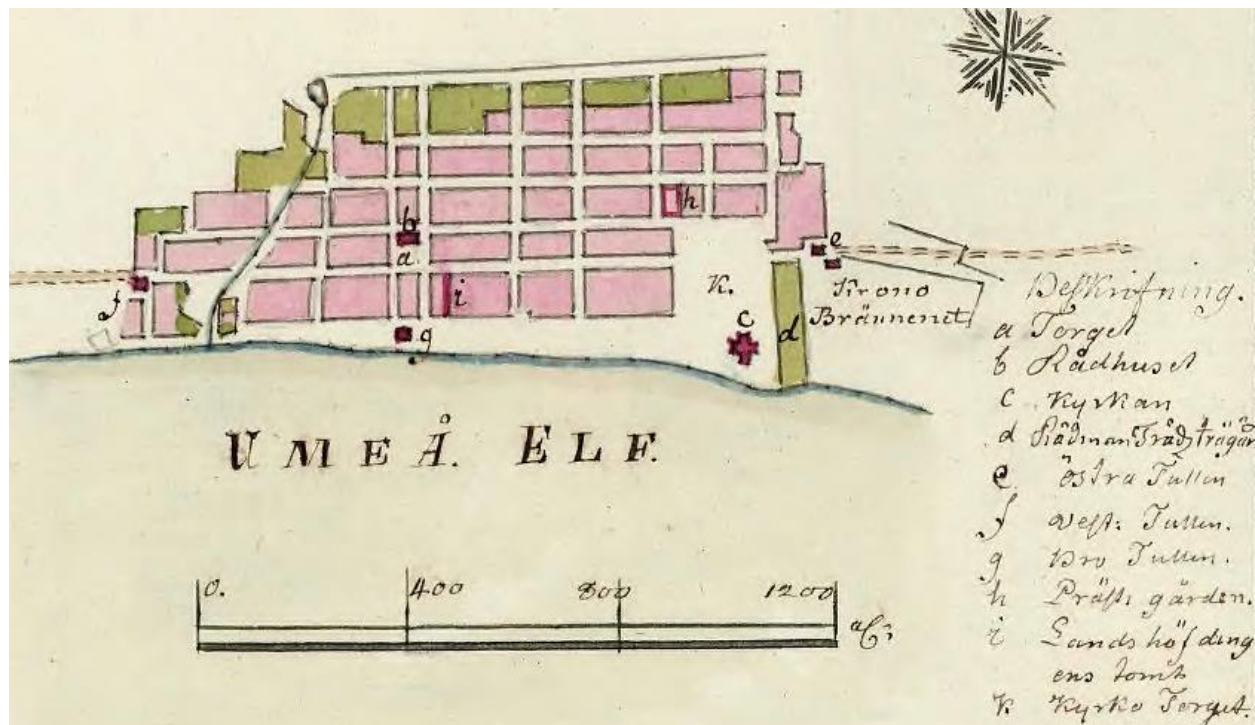


Flygfoto 2005 innan restaurering av Residensparken. Nytaget foto har återgetts på s 21.

I sammanhanget kan vi ta tillfället i akt att reda ut varför monumentets läge är omtvistat. Ofta hävdas att Kyrktorget var där von Döbeln upplöste den sista svensk-finska armén den 8 oktober 1809, och att monumentet alltså skulle stå fel. Det är nog en felaktig anmärkning. En förklaring som getts är följande: Det var meningen att det skulle ske på Kyrktorget, och detta meddelades också arméledningen söderut. Det visade sig dock att Kyrktorget var för litet och därför marscherades över till det öppna fält öster om kyrkan som senare gjordes till park. Många som därefter skrivit om detta har utgått från meddelandet var de avsåg att hålla till. Och eftersom uppgiften

om Kyrkorget fortsatte att upprepas blev uppfattningen på 1900-talet att monumentet placerats fel av de ansvariga på 1860-talet.

Kartan nedan daterad till ca 1800 visar hur miljön såg ut vid tillfället. Området markerat med K ska alltså ha varit för litet så att förbanden fick ställa upp sig på det större området i öster med texten *Krono Bränneriet* skrivet över.



I *Umebladets* skildring den 8 februari 1862, från det allmänna sammanträdet om monumentförslaget, läsas att: "Stadens invånare woro enhälligt af den åsigt att ett, den store härföraren värdigt monument skulle uppresas på nordöstra delen af Kyrkotorget eller den öppna plats, som befinnes framför Elementärläroverkets hus, i närheten af hvilket ställe aftackningen egt rum."

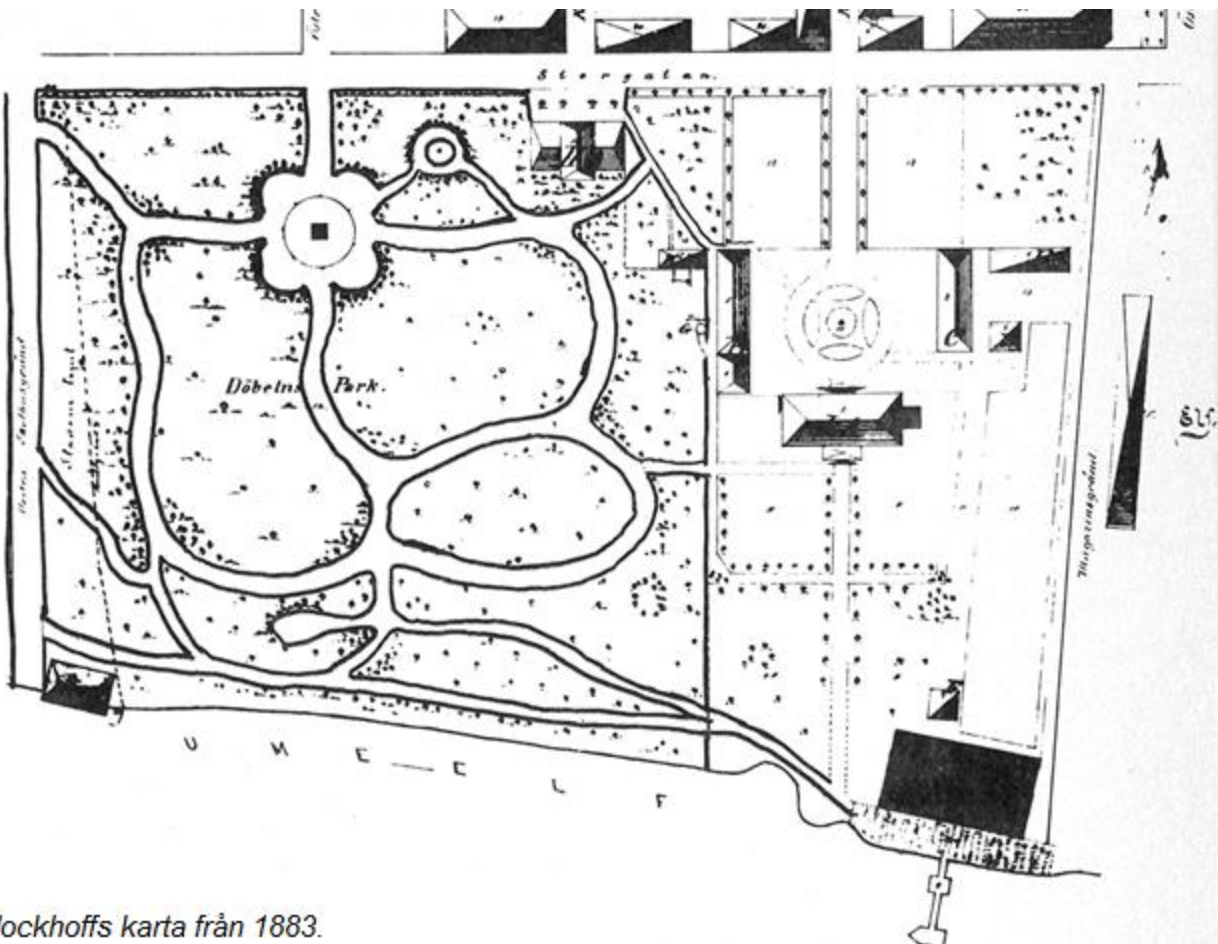
Det får tolkas som att det inte skedde på Kyrkotorget. Samt att då läroverket (1859) låg i kvarteret öster om Kyrkotorget avser påpekandet att det var; "i närheten" av det "ställe aftackningen egt rum"; rimligtvis statens mark på andra sidan Storgatan. Det var så nära som monumentet kunde placeras på stadens egen mark. Anledningen till att dessa andra publika platser föreslås som alternativ torde vara att blivande Döbelns park ännu var statens mark utanför stadens kontroll. Men avvikande uppfattningar fanns. Det hade endast gått 53 år sedan upplösandet av styrkorna 1809. En del umebor som bevittnat detta kunde berätta var det ägt rum. Problemet är att de intygat att det skett såväl norr som öster om kyrkan. Så uppenbarligen fanns olika motiv till var i staden monumentet borde, eller inte borde, placeras. Uppfattningen som helt dominerar i det som skrivs i tidningarna under åren kring monumentets tillkomst är dock att den blivande parken är rätt plats. I *Svenska Familj-Journalen* berättar 1875 en artikel följande om platsen och dess historia med utgångspunkt från kyrkan:

"en vacker promenadplats, som närmare elfven skänker sommartiden den besökande en behaglig skugga och mellan träden utsigt öfver den strida, majestätiska elfvens i solen glittrande vatten. Den följer så elfvens höga strandbrädd och fortsättes, på andra sidan en nedkörsväg, af en i senare tider tillagd större plan, som med sina slingrande breda gångar, blomstrande buskväxter och trädgrupper fortgår ända till landshöfdingeresidenset. Det är nu

en av Umeås skönaste, mest besökta platser med öppen utsikt öfver elfven, som här nedanför slår sina armar omkring en stor, till en del bebyggd ö, och öfver den på andra sidan mötande slätten, begränsad af furuklädda bergshöjder.

Nära mitten af denna fordom öppna oplanterade plan mellan kyrkan och landshöfdingens bostad anses v. Döbeln ha intagit sin plats inom ofvannämnda fyrkant, hvars ena sida intogs af svenskarna, den andra af finnarna. De förre voro väl klädda, till en del lysande. Finnarna däremot buro utslitna, trasiga kläder; deras kroppar voro utmerglade, deras ansigten svartbleka, krutbestänkta, deras lemmar genomskjutna och stympade. Så beskrifvas de af ett ögonvittne. ... På den plats, der v. Döbeln uttalade dessa afskedsord, uppkastades kring medlet af 60-talet en sandhög på hvars topp restes och högtidligen aftäcktes det monument som i tidskriften aftecknats”

Står monumentet alltså till och med där Döbeln ska ha stått? Det är tveksamt då monumentet placerats för att synas i förlängningen av den senare anlagda gatan Östra Skolhusgränd. Detta var naturligtvis ingen slump utan konstnärligt motiverat.



Klockhoffs karta från 1883.

Monumentet inne i parken skulle samverka med stadsmiljön genom att synas utifrån staden. Det genom att den centrala huvudingången mot detta var en fortsättning av den stadsgata som 1864 utlagts mellan kvarteren Minerva och Castor m.fl. längre in från älven. Det var inte omvänt. Utan önskan att ansluta till befintliga infarter och placeringar av landstatshuset respektive residenset, vilka bestämde även den gatans plats för att få likartad bredd på kvarteren. Det var alltså möjligt att se monumentet från fler och avlägsnare platser än idag då kvarterens storlek ökades 1889 efter branden så att gatan menad att utgöra siktlinje togs bort. Döbelns park med huvudingången som fortsättning av gatan är ett av få spår som vittnar om de äldre kvarteren.



Karta av Per Zethreus 1881.

Det vore en enastående slump om von Döbeln skulle ha råkat stå just där monumentet behövde placeras. Fast det är inte heller en mindre trolig plats än kanske som mest 50 meter därifrån. Monumentets text bör vilket som ses som riktig.



Det bör, trots vad som under 1900-talet angavs om att de varit ute efter ett dekorativt inslag, ha varit mycket viktigt för dåtidens människor att minnesmärket över denna händelse placerades så korrekt som möjligt. För det var inte främst över von Döbeln. Utan vad detta monument beror på och vittnar om var ett nationellt trauma: Överfallskriget 1808 då Umeå fick ryska soldater på gatorna, Finland och översta delen av Västerbotten blev en del av Ryssland, samt alla de som fick offra sina liv för att hindra den erövringen. Innan de överlevande i den sista svensk-finska styrkan skildes åt för en osäker framtid; denna kyliga oktoberdag 1809. I skrivande stund då ett annat europeiskt land har invaderats av ryska styrkor blir det mer påtagligt att monumentet inte bara är en parkprydnad.

Monumentets "rätta" läge får andra klargöra. Föreningens syfte med att uttala oss om Döbelns park är att varna för det största hot som någonsin funnits mot parken; planen på kontorsbebyggelse som skulle kapa sambandet med älven. Det är ofattbart att vissa politiska partier stödjer det. Varför inte hellre arbeta för att återknyta parkens älvskontakt?



2021-11-13 Debattartikel i *Västerbottens-Kuriren* om riksintresset för kulturmiljövård i centrala Umeå.

Tillräckligt har skrivits ovan om detta ämne för att behöva ta upp de ståndpunkter som gavs där! Däremot kan nämnas att en annan debattartikel om andra aspekter rörande riksintresset skrevs samtidigt för *Västerbottens Folkblad*. Den artikeln har ännu inte publicerats.

2021-12-28 Ledamot Iréne Gustavsson uttalar sig i *P4 Västerbotten* om Rådhusorgets ödslighet och påverkan av nybyggnationer.

Anledningen till radioinslaget var en Facebook-omröstning där Rådhusorget "korats" till ett av landets fulaste. Denna ovetenskapliga bedömning är inget föreningen delar. Men det vittnar om förändringar som kritiserats. Som att torgrummets väggar, d v s omgivande fasader, blivit mindre tilltalande. T ex att likt Domus med sin Stig Lindberg keramik förvanskas av reklam och arkad-inbyggnad. Eller omvandlingen av esplanadens gedigna 1980-talsutformning. Där det avslutande stenpodiet med sina långsträckta trappsteg att sitta på i solen försvann. Problemet är delvis att politikerna har en okritisk vilja att följa modet och till stora belopp förnya fungerande miljöer med något sämre. Men också oförmågan att värna torgrummets sociala funktion. Vi kan idag se hur torget till stor del saknar innehåll, så att människor inte främst rör sig över torgets delar utan den infogade gågatan i norr. Från ena sidans bebyggelse till den andra. Vilket förstärks av torgets nya utformning där ojämna ytor och hinder motverkar andra rörelsemönster. Så var inte fallet tidigare då torget i sig hade mer att erbjuda i form av handel m m. Redan Vitruvius varnade för att låta torg bli som en öde öken.

De torg som lyckas förbli mer än bara en öppen yta mellan hus är också de som uppskattas. Såväl för den mänskliga interaktionen som för den attraktiva miljö de utgör. Båda aspekterna kräver i dagens samhälle stor omsorg. Påkostade satsningar på torgets material kan inte lösa brister i övrigt. Föreningen kommer att återkomma till ämnet.

Kontakter angående planerings- och byggnadsvårdsfrågor

Under året har vi haft återkommande kontakter av diverse slag med allt från myndigheter till enskilda. Som med riksantikvarieämbetet angående riksintresseöversynen, länsstyrelsen ang. samma riksintresseöversyn m m, kommunen ang. rivningen av vagnsboden m m, Svenska byggnadsvårdsföreningen ang. hotade miljöer, olika byggnadsantikvarier ang. professionella bedömningar, m.fl. kontakter, som behövs för att föreningen ska kunna hålla sig insatt och förmedla information. Samt råd till privatpersoner i olika ärenden.

Med länsmuseet, fastighetsägaren m.fl. angående bevarande av porten till Nygatan 80

Det som här är motiverat att tas upp är kontakterna med Västerbottens museum i början av juli angående porten på Nygatan 80 som var ett arbete från 1941 av träsnidaren Hjalmar Grenholm. (Som bland annat har gjort möbler för Scharinska och skylten för Apoteket Järven.) *Bild finns i föregående årskrönika.* Eftersom byggnaden beviljats rivning hade föreningen kontaktat museet 2020 för att fråga om de var intresserade av att ta emot denna port ifall fastighetsägaren ville donera den. Svaret var då att museet hade "insamlingsstopp" under året, och att de inte skulle kunna ta emot porten förrän 2021. När vi följande år då rivning närmade sig frågade museet om det var möjligt för dem, var beskedet att så inte kunde ske:

"Jag måste tyvärr meddela att Västerbottens museum inte har möjlighet att omhänderta porten. Museets magsinsutrymmen är begränsade och så gott som fulla, och tyvärr finns ej plats att ta emot en så stor port. Förvärv till museets samlingar sker genom noggrant övervägande efter beslut i museets förvärvs- och gallringsgrupp, vars nästa sammanträde är i september. På grund av rådande pandemi har museet insamlingsstopp t.o.m. september 2021."

Vad som skulle ske var att *"fota porten så att digitala bilder sparas"*. Föreningen började då höra sig för om någon annan var intresserad av att ta över porten. När fastighetsägaren kort därpå hörde av sig till föreningen så informerade vi om museets besked, och att porten fortsatt hade ett kulturhistoriskt värde och borde bevaras. Kanske skulle den kunna sättas upp någonstans på nybyggnaden eller säljas? Vi erbjöd även vår hjälp att hitta någon intresserad av att ta rätt på denna.

Det enda föreningen vet är att porten monterades ner från byggnaden innan rivningen. Vad som skett med den vet vi inte. Men det är värt att påpeka att detta inte är som i vissa andra fall där värdefulla byggnadsdelar förstörts trots att det funnits intresserade som kontaktat och erbjudit fastighetsägare att köpa eller att själva ta rätt på något, men där detta nekats med att det tar för mycket tid. Utan här var fastighetsägaren villig att överlåta porten så att den skulle bevaras. Så lärdomen som trots allt kan dras är att det är motiverat att kontakta fastighetsägare som ska riva byggnader med delar som besitter ett särskilt värde, och informera dem om att det vore positivt om detta kunde bevaras.

Andra aktiviteter

Söndag 25 april gjorde styrelsen en gemensam vandring Öst på stan för att titta närmare på byggnader med eftersatt underhåll samt nytillkomna byggnadsmiljöer.

Framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö

Rivningshotet mot kvarvarande blåprickad byggnad i kv Båtsmannen.

På tomt 2 i kvarteret Båtsmannen (mellan Dragonregementet och Västra esplanaden) fanns två byggnader som Umeå kommun blåprickat som "särskilt värdefull enskild byggnad". Den ena från 1911 hade trots det rivningskontrakt för sina hyresgäster, och brann ner 2015. Där håller för närvarande en nybyggnad på att uppföras med för platsen passande utformning.

Den andra byggnaden som klarade branden har även den många välbevarade kulturhistoriska detaljer, men likaså ett eftersatt underhåll. Sedan hettan från branden förstört färgen mot öster målades åtminstone den fasaden om av Lerstenen då det bekostades av försäkringsbolaget. Byggnaden hotas ännu av rivning.

Detta friliggande flerbostadshus i 2,5 våningar, som fick sitt nuvarande utseende 1935, hade till nyligt kvar delar av sin trädgård. Något som med de tilltagna tomterna fanns för såväl en- som flerbostadshus även i centrala i Umeå. Ursprunget var ett envåningshus uppfört 1889 under den ansträngda uppbyggnaden efter stadsbranden, vars stomme inkorporerats i nuvarande byggnad vid en omfattande om- och tillbyggnad 1933. "Ett exempel på tidig skickligt utförd förtätning på stadens tomter", som byggnadsordningen anger. Denna säregna byggnad har utformats av stadens ledande funkisarkitekt Denis Sundberg (1907-95).

Ägaren Lerstenen anger på sin hemsida att: "Vi planerar att riva befintlig byggnad och ersätta den med en byggnad som spänner över hela (kvarterets)hörnnet."



Oavsett hur området i sin helhet utvecklas så borde denna blåprickade byggnad, som utgör ett värdefullt inslag i stadsmiljön, bevaras för framtiden. Även om inte fastighetsbolaget Lersteningen, som Baltic gruppen, återkommande orsakat påtagliga skador på riksintressanta värden genom hänsynslösa exploateringar i känsliga miljöer, har ändå Lersteningen rivit ett stort antal byggnader som blåprickats som särskilt värdefulla. Ibland flera stycken samma år. Rimligtvis borde Umeå kommun anse att deras eget utpekande av byggnader som värdefulla att bevara ska betyda något. Förr eller senare måste väl kommunen anse att de borde säga nej till de exploatörer som köper upp värdefulla byggnader för att riva dem. Detta är tveklöst ett fall där ett bevarande av hotad byggnad skulle innebära en liten begränsning av fastighetsbolagets vinstkalkyler då det redan tillåtits en betydande exploatering på fastigheten. För denna typ av bebyggelse som förr var så vanlig försvinner nu i en rasande fart.



En annan av Sundbergs byggnader som revs under året var denna från 1935 i kv Älgöxen. Det var inte bara hans karakteristiska funkisprägel som den fick, utan även lite för Umeå ovanliga art-deco influenser i form av distinkta geometriska uttryck, särskilt interiört. Detta flerbostadshus hade ett, åtminstone numera, rätt speciellt och ända till slutet autentiskt entréparti.

Varför byggnadsnämndens ordförande Mikael Berglund envisades med att i media benämna detta som "1940-talsbebyggelse" kan man undra. Har byggnadsnämnden inte koll på vad de beviljar rivningslov? Eller är det en strategi att få byggnaden att framstå som vanligare än den faktiskt var genom att föra tankarna till det stora antal flerbostadshus som uppfördes efter andra världskriget? Felaktiga uppgifter från kommunen i den riktningen är återkommande. Alltid i detta mönster att något framstår mindre och aldrig mer skyddsvärt än vad det är. Tyvärr brukar inte källkritiken på stadsmiljöområdet vara så stor att byggnadsnämndens uppgifter kontrolleras. Så även media benämnde den som 40-talsbebyggelse trots att det torde vara uppenbart att så inte var fallet.

Eftersom miljöns värde inte var tillräckligt högt för att hindra exploateringen av fastigheten med ett stort antal bostäder, har föreningen inte överklagat planerna. Men det betyder inte att vi ska låtsas som att värdet var lägre än det var.



När det kommer till den nu hotade Båtsmannen 2 kommer däremot föreningen att arbeta för ett bevarande. Fastigheten får redan med den bebyggelse som håller på att uppföras en så hög exploateringsgrad att det inte finns grund för Lerstenen att kräva mer genom att få riva kvarvarande äldre lägenhetshus. Ett ersättande med ytterligare ett antal lägenheter på en redan tät-bebyggd plats kan inte uppväga skadan för samhället av att byggnadens kulturhistoriska värde för området försvinner.

Föreningen håller fortsatt koll på övriga ärenden som berörts i föregående årskrönika.

Som...

Förslaget att ersätta en del av det blåprickade Tingshuskomplexet vid Broparken med ett höghus.

Förslaget att flytta de blåprickade Villa Huss och Dunkerhuset för att möjliggöra nybyggande i kv. Hammaren.

Förslaget att skära av Döbelns park och Residenset från älven med ytterligare kontor på den gamla parkmarken.

M.M.

ÅTERKOPPLING: Vad som hänt med tidigare års ärenden.

Rivning av Nydalastugorna

En fråga som föreningen yttrat sig mycket om för ett antal år sedan var Nydalastugorna, som Umeå kommun under hänvisning till miljö- och tillgänglighetsskäl har arbetat med att få bort i årtionden. Efter ett långvarigt förfall började i november ett flertal av de kvarvarande att rivas. Däribland några av de som identifierats som mest värdefulla, som den s.k. "Filturstugan". I direkt anslutning till denna som byggdes när Umeå började ta dricksvatten från sjön fanns filteranläggningen som rensade sjövattnet innan det rann vidare i en ledning till Hamrinsbergets reservoar, för att sedan fortsätta ner till stadsborna som började att ansluta vatten till sina bostäder kring sekelskiftet 1900. En stuga som alltså byggdes redan innan området kring Nydalasjön (eller Tavlesjön som den då hette) utvecklades till en plats för umebornas sportstugor under mellankrigstidens uppsving för friluftsliv och natur. En plats för de arbetande skikten att besöka under helgerna och de nya utökade semestertider som lagstiftades på 30-talet.

Under sin höjdpunkt på 1950-talet fanns det 141 stugor. De flesta mycket enkla, men ofta med ett omsorgsfullt utformat yttre för att vara så tilltalande som möjligt. Nydalasjön blev från 1900-talets början och framåt ett uppskattat och viktigt rekreationsområde för invånarna i Umeå. Men nu försvinner alltså dessa fysiska påminnelser om de breda folkskiktens ansträngningar för att också de få en trivsamt fritid utanför hemmet i staden. Byggnadsmiljöer som hade kunnat nyttjas även fortsättningsvis.

Åtminstone ett par stugor, ca 15 enligt kommunen, kommer att samlas ihop på en avsatt plats för dessa där de ska sparas, och hyras ut till föreningar.

STUGA 96, NYDALA 1:51 (SJÖDALA) ÄGARE: UMEÅ KOMMUN

Större stuga med inredd vindsvåning och med en lång veranda på framsidan mot sjön. Stående locklistpanel i röd kulör och tjärat papptak. Tyvärr ej underhållen på många år varpå förfallet har gått långt. På tomten finns även uthus/vedbod och dass.

Sjödala är en av de äldsta stugorna och stilen är typisk för det tidiga 1900-talet. Verandan var tidigare inglasad med småspröjsade fönsterrutor.



Från VBMs inventering 2006. En av få byggnader som det sägs ska bevaras. Men som i själva verket p g a uteblivet underhåll avses att ersättas med en "rekonstruktion".

Det finns ingen grund för Umeå kommuns påstående att förekomsten av stugor i Umeås äldsta stugområde skulle inskränka medborgarnas möjlighet att få tillgång till Nydalasjön. Inte heller finns det någon som helst grund för att hävda att dessa kulturhistoriskt värdefulla stugor motverkade områdets trivselvärde. Det är rätt befängt att antalet stugor kring en så stor sjö som 146 ha, med en strandlinje på 8,11 km, ska behöva minskas från 141 till 15 för att allmänheten ska få god tillgång till sjön. Det är inte rimligt. Snarare kan det vara att kommunen kommit fram till att detta kan bli mycket värdefull mark i framtiden så att den velat få bort privata stugägare. Det blir

intressant att se om något byggprojekt med "attraktivt sjönära läge" dyker upp där i framtiden. Men hittills är allas åtkomst till vattnet vad som har åberopats.



På uppsatta informationsskyltar betonar kommunen vikten av att få god tillgänglighet och anger att: *"Det gör vi bland annat genom att ta bort stugor som är i dåligt skick."* Vad kommunen inte påpekar är att det är den själv som frivilligt eller med tvång köpt upp och låtit stugorna förfalla. Det är ingen vild gissning att orsaken till det kanske är för att stugorna ska kunna hävdas vara i dåligt skick för att motivera rivning? I vilket fall har kommunen missat att Plan- och bygglagen ålägger alla fastighetsägare, även Umeå kommun, att underhålla de byggnader som den äger så att inte dessa tar skada. Det är dock ingen nyhet att kommunen som har i uppdrag att se till att alla fastighetsägare underhåller sina byggnader, inte gör det själv. Det tydligaste exemplet är K4-regementets byggnader som får förfalla trots årliga uppgifter om att de är på väg att påbörja underhållet. Informationsskyltarna anger att: *"Vi kommer ibland att bevara och lyfta fram spår, till exempel husgrunder och viktiga kvaliteter på vissa rivningsplatser."*

Vad det blir av detta är oklart. Umeå kommun kan säkert skapa nya goda miljöer för vistelse i. Säkert också med gott resultat placera ny bostadsbebyggelse därikring. Men skälen för att ta bort stugorna håller inte. Att utplåandet av det som Västerbottens museum betecknat som *"Umeås äldsta och bäst bevarade stugområde"* är negativt för upplevelsen av denna miljö, och helt onödigt, är däremot inget att betvivla.

Rivning av K4s Vagnsbod

Den blåprickade Vagnsboden på K4-området, (nyttjad som kontorslokaler under de senaste årtiondena), har nu rivits. Som tagits upp i avsnittet ovan om riksintresset är detta ett exempel på hur kommunen, som länsstyrelsen påpekar, inte lever upp till lagstiftningens minimihänsyn

till kulturmiljövärden. Exakt när Vagnsboden revs vet inte styrelsen då hela området har varit avspärrat under lång tid. När Sjukstallet intill, en annan av de regementsbyggnader som var viktigt att bevara för förståelsen av den riksintressanta miljön revs 2013, noterades att denna som uppförts 1899 (förutom tegel) var byggd av stående återanvänt timmer.



Enstaka stockar där den röda färgen vänts inåt visar i alla fall att det inte målats av regementet innan panelen sattes upp.



Spekulationen var att detta kunde vara delar av äldre 1700-1800-talsbyggnader i omgivningen som blivit omoderna och köpts upp som byggmaterial. Skriftliga källor saknades så det kunde vara vad som helst men hann inte undersökas innan timret skickades bort av kommunen för att brännas. Tanken var i alla fall att undersöka om även Vagnsboden från 1899 uppförts av äldre byggnadsdelar. Men Umeå kommun, som inte bad läns museet att yttra sig över kommunens rivningsansökan innan kommunen själv beviljade den, rev Vagnsboden utan att ens informera dem om det. Läns museet kunde alltså inte ens ta några foton av byggnaden. Det kunde förstås inte heller föreningen. *Ifall någon gjort det och kan dela med sig av bilderna från Vagnsbodens rivning så får ni gärna göra det!*

I brist på även interiöra foton kan föreningen därför visa en bild från det intilliggande Sjukstallet istället. Här två av övervåningens veterinärkontor med utsikt över den civila stadsbebyggelsen i söder. De sista att "bruka" byggnaden var nätverket "Aktivistgruppen Huset". Som ockuperade kommunens stora tomma byggnad för att göra ett "självstyrt allaktivitetshus" för fria konstformer och utövande av "gräsrotskultur", som de uttryckte det. Något sådant Kulturhus ville inte Umeå kommun inrymma i detta kulturhus, utan istället revs den för kulturmiljön värdefulla byggnaden som kommunen uppmanats att hitta en användning för. Vilket kommunen inte verkar ha försökt. Eller alltså ens accepterade när de oombett fick en.



Det var gedigna byggnader som staten uppförde på det nya regementsområdet. Det är olyckligt att inte kommunen ansåg dessa vara ett värde att bevara och använda.

Svar om Läkarvillan i resterna av Lasarettsparken

Den 14 december meddelade länsstyrelsen att de inte byggnadsminnesförklarar Läkarvillan som var den sista återstående delen av Länslasarettsmiljön. Ärendet hade länsstyrelsen själv skapat då föreningen 2015-05-07 väckt frågan om hela lasarettsmiljön där Läkarvillan bara var ett inslag.

Länslasarettsmiljön hade sedan 1970-talet framhållits vara av mycket högt värde. Landstinget menade dock att en byggnadsminnesförklaring inte behövdes för att miljön skulle bevaras, utan istället ingick Västerbottens museum och landstinget ett avtal 1985 om att museet skulle tillfrågas innan förändringar av byggnaderna så att dess värden inte skadades. 2011 kom miljön likväl närmare formellt skydd genom översiktsplanen som angav att den utpekade värdefulla lasarettss-

miljön skulle inventeras och ges de skydd som föreslogs nödvändiga för att säkerställa bevarandet av de värdefulla delarna. Något politikerna då stödde.

Landstingets förtroendevalda beslutade även att landstinget skulle verka för att nå de nationella miljömålen, där ett av kriterierna för en *God bebyggd miljö* är att de värdefullaste kulturmiljöerna i länen skyddas som byggnadsminnen. Vilket är särskilt viktigt i Västerbotten där Miljömålsrådet konstaterat att antalet byggnadsminnen är lägre än i andra län, och att 30-70 fler behövs för att urvalet ska kunna spegla hela samhället. Genom olika utfästelser som *Helsingforsdeklarationen om kulturmiljövårdens politiska dimension i Europa*, hade Sverige som land också anammat att det "allmänna" har ett särskilt stort ansvar för att bevara vårt kulturarv. Som att:

"Skyddet och utnyttjandet av kulturarvet är en fråga för hela samhället, vars åtagande genom offentlig och privat sektor är avgörande för kulturarvets framtid. [...] Att utgå från partnerskap och privata initiativ får dock inte innebära att de offentliga myndigheterna abdikerar från sitt ansvar att skydda kulturarvet."

Som kulturmiljöexpertis framhållit finns inga miljöer som berättar bättre om ett samhälles idéer och värderingar än sjukvårdsmiljöer. Länslasarettet av Axel Kumlien (1833-1913) uppfört 1904-07, med sina viktiga tillbyggnader 1919-21 och 1937-39, var trots det ingen svårnyttjad byggnad. Komplexet på (enligt uppgift) 10 000 m² användes av ett stort antal verksamheter. *Från Umeå Universitets forskning/utbildning/administration:* Enheten för rehabiliteringsmedicin, Enheten för allmänmedicin, Enheten för epidemiologi och global hälsa. *Från regionens klinik/administration:* Sjukgymnastik, Smärtrehabilitering, Ortopedverkstad, Riksstrokeregistret, fackliga organisationer, Läkarförbundet, Psykiatrisk verksamhet, ASTA-teamet med mottagning för utsatta kvinnor, och Västerbottens medicinhistoriska museum. Vad som får anses vara definitionen av ett levande kulturarv; visande att historiska byggnader med allt de vittnar om kan användas när viljan finns.



Det fanns alltså inget skäl att hysa några farhågor för det exceptionellt värdefulla Länslasarettet. Men plötsligt meddelade landstinget 2013 att de ville riva miljön. *White Arkitektbyrå* hade efter landstingets anvisningar tagit fram en studie som utelämnade dess kultur- och arkitektoniska värde, och argumenterade för att ersätta byggnaden med en ny. Trots att studien medgav flera andra tänkbara placeringar av föreslagen nybyggnad användes den för att legitimera rivning; samtidigt som landstinget började förneka miljöns höga värde. När länsstyrelsens representant vid informationsmötena med politiska företrädare ifrågasatte behovet och rimligheten i landstingets planer ringde en av dem till landshövdingen så att länsstyrelsens synpunkter togs bort ur processen.

Trots att landstinget lovat att bevara Länslasarettet; att de åtagit sig att ge den relevant skydd; att den genom sina egna beslutade mål skulle främja kulturmiljövårdens bevarande; att rivning av byggnadsminnesklassad bebyggelse t o m strider mot Sveriges internationella åtagande genom undertecknandet av *Konventionen för skydd av Europas arkitektur*; o s v, beslutade partierna S, M, L, KD och MP i landstinget, att Länslasarettet skulle rivas. V, C och SD röstade emot. Västerbottens museums utredning om byggnadernas värde och relevant skyddsnivå som landstinget sagt skulle ske, betydde inget trots att högsta möjliga värde; byggnadsminnesklass, framhölls.

Kommunens tjänstemän företräd av stadsarkitekten var tydlig med att lasaretsbyggnaderna:

"i sig själva och i sitt sammanhang innehar ett mycket stort kulturhistoriskt, historiskt, miljömässigt och konstnärligt värde för sjukhusområdet samt för staden Umeå och uppfyller inte de förutsättningar som krävs för att bevilja rivningslov enligt 9 kap. 34 § plan- och bygglagen. Därmed ska rivningslov inte lämnas."

Men när kommunpolitikerna i Umeås byggnadsnämnd beslutade om rivningslov röstade S, M och MP som drivit rivningsfrågan i landstinget ändå för att bevilja rivningslov. Medan V, C, L och KD ansåg att lagen skulle respekteras. Med siffrorna 6-5 beviljades denna katastrof för länets kulturarv. Eftersom byggnadsnämnden inte följt lagen, då byggnader som är så värdefulla som byggnadsminnesklass inte får beviljas rivningslov, skulle beslutet hävas i en rättslig prövning.



(Foto VLLs årsbok 1921). Väntsalen omgiven av mottagningsrum i Länslasarettets tillbyggnad av Ernst Stenhammar (1859-1927), som uppförts 1919-21. Den nåddes med Västerbottens första hiss som fanns kvar. Rummet med extra stort fönster mot norr var operationssalen som skulle vara så ljus som möjligt men utan direkt solljus. Det enda som förändrats var att takets ljusinsläpp i väntsalen och den rundade korridoren täckts. Byggnaden saknade motsvarighet i Sverige. Portomfattningen i sandsten togs ner för att sparas "som minne" av den unika byggnad som Stenhammar 1917-18 ritat för Umeå.

Västerbottens länsmuseum hade rätt att överklaga rivningslovets då landstinget brutit avtalet från 1985 avsett att skydda denna värdefulla miljö. Men landstingsledamöterna i museets politiska ledning, som i landstinget röstat för att riva hindrade det. Hade museet överklagat rivningslovets hade miljön funnits kvar för beslutet stred mot lagen och landstinget hade inte kunnat presentera någon grund för sitt irrelevanta påstående att nybyggnaden inte kunde placeras på annan plats. Landstingets jurister arbetade hårt för att övertyga domstolen att inga som företrädere allmänna intressen hade rätt att överklaga det olagliga beslutet. Vilket de lyckades med då det otroligt nog är en slump ifall miljöorganisationer likt *Föreningen Byggnadskultur Umeå*, som har till syfte att värna goda miljöer för nuvarande och kommande generationer, anses behörig att överklaga så stora skador som i detta fall.

Endast länsstyrelsen kunde hindra miljöförstörelsen genom att till sist byggnadsminnesförklara Länslasarettet, som det så länge talats om. Föreningen väckte frågan om att skydda lasarettsmiljön där Läkarvillan ingick. Landstingets påtryckningar gjorde att länsstyrelsen inte ens tog upp förslaget. Vilket föreningen aldrig tidigare varit med om. Utan de skapade ett ärende för bara Läkarvillan. Landstinget fortsatte även att sprida falska uppgifter om att Länslasarettet saknade kulturvärde. Som landstingsdirektören Anders Sylvan som hävdade att:

"Länsstyrelsen har också uttalat att det inte finns något kulturhistoriskt bevarandevärde för den specifika byggnaden, och således inte byggnadsminnesförklarat aktuella byggnader."

Det trots att det är landstinget själv som vägrat att godta byggnadsminnesförklaring. Först 2018 då föreningen genom att väcka frågan igen, och hota att anmäla hanteringen till Riksantikvarieämbetet, tog länsstyrelsen upp ansökan och bekräftade att Länslasarettet är av BM-klass och borde skyddas, men att landstingspolitikerna inte godtar det och att det vore olämpligt att byggnadsminnesförklara mot deras vilja. Och politikerna vägrade att ta till sig all den kunskap som fanns, och att tänka om. Det trots att Länslasarettet betecknades som Västerbottens främsta kvinnohistoriska miljö; uppförts av tre framstående arkitekter i en bitvis unik och genomgående hög arkitektonisk kvalitet som saknar motsvarighet på andra håll i Sverige; identifierats som omistlig för länet då ett utplånande skulle innebära att i synnerhet redan förbisedda grupper berövas rätten till sitt kulturarv; orsaka att förståelsen av länets utveckling försvåras; och av länsstyrelsen förklarats ha "synnerligen höga kulturhistoriska värden". Samt, som länsstyrelsen betonade, att inget i länet av:

"... skyddade miljöer uppvisar sådana påtagliga uttryck för den samlade arkitektur-, social- och medicinhistoriska utvecklingen under 1900-talet som Länslasarettet gör. Länslasarettets särskilda funktion och betydelse för staden och länet, gör det svårt att jämföra med andra oskyddade vårdanläggningar i länet (och i landet) som uppkommit och utvecklats under samma period."

Inget av det som ska stoppa förstörelse som detta påverkade landstingspolitikerna; som Niklas Sandström (M) som förklarar att rivningen var "jätteroligt", eller Peter Olofsson (S) som redan 2013 meddelade media att miljön inte hade något egentligt värde utan skulle ersättas. (Det trots att avtalet med Västerbottens museum hade förtydligats så nyligt som 2007.) Med följd att lasarettsmiljön frånsett Läkarvillan som står kvar i en rest av parken utplånas från hösten 2018 till våren 2019. Därmed även det bärande värdet för det som hade avsetts att bli en riksintressant 1900-talsmiljö vid nästa översyn. Det är fortfarande så ofattbart att det är svårt att ta till sig att det faktiskt hänt. Är det någon gång beslutsfattarna måste stå upp för kulturarvet är det när det gäller det allra viktigaste vi har. Tilltron till myndigheterna efter detta svek mot människors rätt till sitt kulturarv kanske aldrig kan återupprättas. För länet har åsamkats irreparabel skada som inte kan kompenseras genom att bevara andra historiska värden. Eftersom politikerna så flagrant struntat i lagstiftningen om allas rätt att ta del av vårt gemensamma kulturarv, borde länsstyrel-

sen i detta exceptionella fall ha satt människor främst och skyddat byggnaden för alla framtida generationers behov, och inte nöjt sig med att konstatera:

"Skälen för Länsstyrelsens beslut att inte byggnadsminnesförklara Länslasarettet är att det saknas förutsättningar för att långsiktigt säkerställa och förvalta anläggningens kulturhistoriska värden i samförstånd med fastighetsägare och verksamhetsutövare."



Januari 2019. Läkarvillan täckt av nät då puts släpper av uteblivet underhåll. Den senare underläkarvillan av en av den tidiga svenska modernismens viktigaste arkitekter Gustaf Birch-Lindgren (1892-1969), som skapade tillägg till Länslasarettet vid utbyggnaden 1937-39 som det ikoniska inglasade trapphuset, har redan rivits. Medan den manlige läkaren inhystes med tjänstefolk i sin villa, skulle den kvinnliga personalen inrymmas lite varstans i lasarettet. Det blev inte bara den största kvinnliga arbetsplatsen utan en föregångare för att möjliggöra mer avancerad sjukvårdsutbildning för kvinnor. Samt vad som föranledde ett norrländskt universitet att grundas i Umeå nordväst om lasarettsområdet 1965. En enskild byggnad viktigare för Umeås och norra Sveriges moderna historia än Länslasarettet är svårt att föreställa sig. Den materiella berättelsen kommer inte framtida människor att kunna uppleva, och då det inte bevarats sänder det också signalen att sjukvårdens och kvinnors historia inte varit något betydelsefullt.

I december 2021, efter att den kompletta lasarettsmiljö som framhållits vara så sällsynt värdefull försvunnit, kom alltså svaret att: *"Länsstyrelsens bedömning är att överläkarvillan som bevarad solitär inte kan betraktas som synnerligen värdefull, då den förlorat i princip hela sin kontext i och med att länslasarettets byggnader revs."*

Att länsstyrelsen behållit Läkarvillan som ett eget ärende sedan 2015 och efter nästan 6 år, när miljön helt förändrats, utreda och meddela att Läkarvillan i sig inte är tillräckligt värdefull för att byggnadsminnesförklaras kan inte betecknas som meningsfullt. Det har varit uppenbart. Precis som Läkarvillans framtid. Redan 2013 ändrades markens användning från park, till mark som får bebyggas. Att landstinget önskat planändring lämnar inget tvivel om avsikten att exploatera platsen. Det är nog skälet till att *Regionen*, som det heter numera, låter Läkarvillan förfalla så att rivning ska kunna motiveras även med "dåligt skick".

Föreningens närvaro på nätet

Ett ärende som vi bara yttrat oss om på Facebook är förlusten av den utpekade värdefulla miljön på fastigheten Länsmannen 1 på Teg; med den genom sitt läge välbekanta nationalromantiska röda villa och dess av tidens egnahemsideal inspirerade ekonomibyggnad och nyttoträdgård.



Vi kan vara helt tydliga med att enda orsaken till att föreningen inte yttrat sig om denna miljö var för att vi inte upptäckte planerna förrän det var för sent. (Den som har tid och vill hjälpa till att hålla koll på allt som planeras i Umeå får gärna höra av sig.) Detta var varken första eller sista gången som föreningen av tidsbrist missar något som föreningen borde ha agerat på. Det som gör just detta viktigt att påtala, var inte bara att Teg förlorat den värdefulla miljön, utan principen som kommunen gav uttryck för.

Bostadshuset och ekonomibyggnaden ritad 1912 av byggmästare Carl Sandström för länsman Johan Broman uppfördes 1915. Varefter trädgården började anläggas. Kanske efter anvisningar av länsträdgårdsmästaren som allt fler valde att anlita för rådgivning. Placerat på den då lantliga platsen så att en relativt stor planteringsyta blev möjlig, var denna i praktiken lilla gård inte en ren Villafastighet, utan syftade till födoproduktion som ett tidstypiskt exempel på mer exklusivt byggande inspirerat av egnahemsidealet, men för det sociala skicket ovanför avsedd målgrupp. Bostad och nyttoträdgård var en helhet som utgjorde det goda hemmet.

Detta har senare blivit lite trängt av större flerbostadshus och vägdragningar då Öst-Tegs gamla bymiljö förtätats, och ekonomibyggnaden hamnat på andra sidan vägen. Men förblev ändå en välbevarad miljö då både huset och trädgården som vanligtvis försvunnit behållit sin ursprungliga karaktär. I inte bara centrala Umeå utan i även senare anslutna stadsdelar som Teg har de tidigare trädgårdarna som varit karakteristiska för orten försvunnit. Men här fanns en autentisk 1910-talsträdgård som vittnade om de följande årtiondenas trädgårdsideal fram till efter andra världskriget. Frånsett att ytor huvudsakligen vid ekonomibyggnaden som utgjort köksväxtodling har slutat att brukas för att bli gräsmatta.



Det har från omgivningen framstått som en grönskande oas med sina blommande äppelträd och varierade gamla busksorter som bäddat in huset och andra byggda inslag som vattendammar i växtlighet, fylld av härliga dofter som spridit sig ut på gatan, och kvittrande fåglar som hittat sitt lilla paradiset på jorden. Medan de flesta trädgårdar som ännu finns kvar i Umeå som helhet såväl som på Teg, har övergått till gräs och hårdgjorda ytor fanns här en trädgård som vittnade om de motsatta ideal som rådde ett århundrade tidigare.

I byggnadsordningen för Teg från 2006 förklaras att:

"Den uppväxta grönskan i Teks många trädgårdar utgör en viktig del av stadsdelens identitet. ... Trädgården är liksom huset en del av vårt kulturarv.

Väl uppvuxna villaträdgårdar och andra gröna bostadskvarter har stor betydelse för upplevelsen av hela bebyggelsemiljön. Denna grönska har även en stor betydelse för förekomsten av fåglar, insekter ren luft o s v i området. På Teg är det främst grönskan på privat tomtmark som gör stadsdelen trivsamt och lummigt, inte bara stadens parker eller andra grönområden. Därför är det viktigt att boende och fastighetsägare vid ägarbyten eller kompletteringsbyggande ser denna grönska i ett större stadsdelsperspektiv och strävar efter att bevara den.

Förhållningssätt:

För stadsdelens bästa bör man bevara och utveckla grönska på tomtmark."

De informationsunderlag som kommunen tagit fram för att främja goda beslut av sina nämnder betonar alltså värdet av kvarvarande trädgårdar, och att dessa bör värnas genom att inte få exploateras. Och Västerbottens museums yttrande betonade, såväl som 1983 års inventering av Teg, hur få nationalromantiskt inspirerade byggnader det finns kvar i Umeå. Museet anger t.ex: "I Umeå finns inte många välbevarade hus i nationalromantisk stil kvar. Länsman Bromans

villa med ladugård framstår här som en pärla med höga kulturhistoriska värden. Det ursprungliga utförandet är till största delen intakt, vilket torde vara tämligen unikt.”

Trots det, och att trädgården med det lika välbevarade bostadshuset var särskilt bevarandevärt som ett sällsynt exempel på den tidens gestaltning av en fastighet, beviljade byggnadsnämnden en exploatering av platsen. Det genom det märkliga agerandet att tillåta att bostadshuset flyttas till en annan plats i kommunen.



Självklart ska man vara glad för att byggnaden inte rivs utan överlever på en annan plats. Men om en byggnad är för värdefull för en stad, stadsdel eller by för att få rivas, så är den också för värdefull för att flyttas därifrån. Den insikten måste understrykas. Flyttning kan i vissa fall vara enda sättet att bevara ett visst värde från rivning. Men vi måste vara mycket vaksamma på att inte flyttning blir ett sätt att motivera borttagandet av miljöer från platser som önskas exploateras när rivningslov inte får ges p g a miljöns värde. Flyttning av en byggnad får inte bli ett sätt att komma runt kriterierna för rivningslov. Det får inte bli så att flyttning framhålls tillgodose och utgöra en godtagbar kompromiss mellan bevarande av ett miljövärde, och en rivning av detta. För det måste ihåggkommas att resultatet blir detsamma att miljön försvinner från den plats där den är värdefull. I detta fall Umeå och stadsdelen Teg.

Det var ju för Teg, för att man skulle kunna förstå dess utveckling från jordbruksby till stadsdel i Umeå, som denna välbevarade miljö var viktig att bevara, i just Teg. Detta, som borde vara en grundläggande insikt, väljer byggnadsnämnden att bortse från när det framställs som att kulturvärdena kvarstår och bara flyttar till en ny plats i kommunen. Visst bostadshuset (- källaren av granit) överlever på en annan plats. Kanske kan även en nyttoträdgård som var ett lika viktigt inslag som själva byggnaden återskapas på dess nya plats så att inte huset framstår som så uttryckt ur sin kontext som det i själva verket är. Kanske blir resultat bra. Föreningen hoppas naturligtvis att det ska bli så bra som möjligt. Men på intet sätt är det positivt för Teg eller Umeå stad. Det är en förlust av ett värdefullt inslag. För hur man än vänder på det finns inte den miljö som utpekats som värdefull att bevara för Teg kvar där. Huset finns i Degernäs, och trädgården är borta.



Det har av fastighetsägaren framhållits i media att denna flytt inte sker för att kunna exploatera fastigheten utan att denne vill bo i huset, men på en annan plats. Föreningen kan dock inte låta bli att notera att det uppenbarligen var viktigt att få bort miljön därifrån då ett kontrakt redan flera år tidigare skrivits med ett fastighetsbolag för att uppföra lägenheter där. I VKs artikel beklagar ägaren ryktesspridning sedan det blivit känt för allmänheten att det uppskattade och bevarandevärda inslaget i stadsmiljön var på väg att försvinna. Och förklarar att: "Jag ville inte riva, jag vill ha kvar och vårda huset." Vilket låter välsinnat. Men att riva skulle som kommunens tjänstemän påpekat strida mot lagen, så att inte rivning sker beror ju på att det inte var tillåtet.

Föreningen har förståelse för att dagens omgivning med flerbostadshus och större byggnader från 1900-talets andra hälft inte är vad de flesta privatpersoner skulle önska. Men det som är byggnadsnämndens uppgift är att värna en god miljö för Teg. Och där hade ett bevarande av den historiska miljön varit det uppenbara valet sett till dess egna beslutsunderlag. Men det framstår som att det väsentliga för byggnadsnämndens politiker är att fastigheten med en flytt kan exploateras för den nybebyggelse som planeras. Så som i regel alltid blir utfallet i Umeå kommuns val mellan exploatering och bevarande av miljövärden i stadsnära områden. Det i enlighet med målet att locka till sig allt fler invånare.

Det är svårt att uppfatta agerandet här som att det beror på något annat än att Umeå kommun vill undvika kritik för att tillåta att den värdefulla miljön rivs och exploateras. Det välbevarade bostadshuset med trädgård har ju ett så högt värde att den enligt lag inte ska medges rivningslov. Därför får ägaren först flytta undan själva bostadshuset under sken av att miljöns värde bevaras, sedan kan återstående del av miljön exploateras trots att resultatet blir det samma; att den värdefulla miljön försvinner. Att byggnadsnämnden, och tyvärr även andra, ser flytten av huset som positivt för att det då kan bevaras när fastigheten exploateras är djupt problematiskt. För detta är bara ett sätt att ta sig runt lagstiftningen.

Det finns många exempel där flyttning hade varit motiverat. Som den Af Donnerska gårdens huvudbyggnad; som var den sista av de gamla bondgårdarna runt Umeå som fanns kvar inom dagens stad. Vars västra ände lär ha härstammat från 1700-talet. Något som i alla kategorier finns väldigt lite kvar av. Denna blåprickade byggnad vars värde hade framhållits under lång tid i

såväl inventeringar som rapporter, gav Umeå kommun rivningslov utan att ställa några krav på Lerstenen att den borde flyttas ifall den inte kunde stå kvar när den stora tomten förtätades. Det hade varit rimligt att villkora en sådan sak för att platsen skulle få exploateras. För att nämna ett fall bland många där en fastslaget värdefull byggnad utan förbehåll beviljats rivningslov istället för att ställa krav på att den skulle flyttas; om planerna för fastigheten är sådana att den inte kan stå kvar. (Byggnaden revs i november 2013.)



Naturligtvis ska byggnader som faktiskt är hotade flyttas om inget annat alternativ finns. Det är självfallet bättre än rivning. Och det borde oftare kunna ställas krav på det framför att bevilja rivning då Sverige överlag har en mycket liten andel äldre byggnader kvar. Men bäst är ändå som regel att byggnader bevaras på ursprunglig plats. De värdefulla historiska miljöer som byggnadsverken utgör endast en del av kan sällan återskapas. En flyttad byggnad är en räddad byggnad, men ofta inte mycket till historisk miljö. Mycket försvinner efter vägen då värdet är så knutet till platsen. Byggnaden har med få undantag ett lägre värde än innan. Och framför allt finns den inte kvar på den plats där den varit viktig att bevara.

Den för Teg skyddsvärda 1910-talsmiljö som huset utgjorde tillsammans med sin trädgård har förlorats. Att låtsas som motsatsen är ohållbart. Förvisso var det en brist i byggnadsordningen att inte trädgårdens värde nämns för specifikt denna fastighet. Inte heller museet som avstyrkte flyttning sett till de tunga allmänna intressen som ska beaktas fick med trädgården med ett ord. Vilket förstås var ett olyckligt förbiseende. Däremot måste det ha varit fullständigt uppenbart för alla i byggnadsnämnden som någonsin passerat denna del av Teg; att det var ett mycket värdefullt inslag som tillsammans med den nationalromantiskt inspirerade villan utgjorde en helhet i form av en exklusivare egnahemsinspirerad liten gård.

Vi har hört folk berätta att de blivit glada bara av att gå förbi det. Vi har också hört sägas att det utgjorde inte bara ett mycket positivt värde i sig själv för stadsmiljön, utan något så sällsynt som ett exempel på lyckad kontrastverkan till grannfastigheten. Den romantiskt traditionella gården med sina blomstrande träd - mot det modernistiska kontorshuset av betong, glas och mörkgrön koppar från 1968 på andra sidan vägen. (Ritat av Erik Lindgren) Skälet till att detta, som lika ofta som felaktigt åberopas som eftersträvansvärt faktiskt funkat här, är att det sedan årtionden inte finns någon enhetlig miljö, utan att dessa som vittnar om två helt olika tidsskeden uppfattas som separata objekt, och inget av dem dominerar över den andra. Därför var det förvånande att se byggnadsnämnden motivera borttagandet av 1910-tals miljön som var så uppskattad med att den inte längre passar in i omgivningen. För på något annat sätt går inte att uppfatta nämndens angivna skäl och kommentar till borttagandet; att det *"finns ingen kringliggande miljö som stöder husets byggnadskulturella värden"*.



Umeå kommuns företrädare har motiverat många nya kraftigt avvikande inslag i äldre miljöer med att det får en positiv "kontrastverkan". Så argumentet från ledamöterna att omgivningen är så annorlunda att detta fastslaget värdefulla inslag kan tillåtas att tas bort för att det inte "passar in" väcker frågor. För det är annars det argument som kommunpolitikerna ständigt framhåller för att motivera att de tillåter avvikande inslag i äldre miljöer. Då är det just "kontrasten" som framhålls som positivt. Det kan väl inte gälla bara för att tillåta nya inslag i äldre miljöer? Det måste väl gälla även det motsatta när det finns kvar äldre inslag i nyare miljöer?

Med tanke på hur kulturmiljövården framhåller att det även om en miljö helt görs om är positivt att spara något speciellt inslag som kan vittna om dess förflutna, så skulle man ju kunna tro och hoppas att kommunen åtminstone skulle vara konsekvent, även om det inte visats. Det är trots allt kommunen som brukar framhålla "kontrast" som förträffligt. Men tydligen inte. Vid lämpligt tillfälle ska föreningen be de politiska partierna att klargöra sin hållning. Föreningen noterar dock att det omvända inte verkar gälla: D v s att spara ett kraftigt avvikande äldre inslag som kontrast i en modernare miljö.

Lika gärna hade de kunnat motivera motsatsen att just eftersom omgivningen är så förändrad, är det viktigt att behålla detta historiska inslag som kan vittna om det gamla Teg. Bevarande-

värdet för en enskild värdefull miljö, av det slag som kommunens egna underlag som byggnadsordningen framhåller vara särskilt viktig att värna, blir inte heller lägre av att läget blivit mindre trivsamt för privatboende på grund av omgivningen. Det är också viktigt att komma ihåg. Precis som att byggnader kan få andra användningar än boende, och att huset inte hade mer insyn från omgivningen eller mer störande trafik än någon av de förtätningar som byggnadsnämnden tillåter vid i stort sett varje sammanträde. Så något skäl att fästa vikt vid att fastighetsägaren inte ville bo i huset på platsen fanns inte. Det är helt upp till folk var de vill bo. Bevarandet av goda miljöer för oss alla att leva i är det allmänna intresse som byggnadsnämnden ska företräda. Och här är ännu ett exempel där de inte tillmätt allmänna intressen som bevarandet av en värdefull miljö den betydelse som det avses ska göras.

Umespiran

Inget pris för god nybyggnad eller förvaltning av befintlig miljö utdelades under 2021.

Medlemsregister

Föreningen har under 2020 haft 125 medlemmar.

Extern medlemssekreterare för att administrera föreningens medlemsregister har varit Anna Joelsson.

Iréne Gustafson administrerar föreningens mailadressregister; med hjälp av det kan vi snabbt nå ut till medlemmarna med inbjudningar och påminnelser.

Styrelsen

Sedan årsmötet 2020-03-17 har föreningen haft följande styrelse. Ordinarie ledamöter: Göran Öberg, Christina Hammarström, Iréne Gustafson, Lennart Frostesjö, Patrik Norstedt och Sten Beijar.

Styrelsen har konstituerat sig enligt följande: ordförande Lennart Frostesjö, vice ordförande Christina Hammarström, kassör Göran Öberg, sekreterare Iréne Gustafson.

Under året har hållits åtta fysiska styrelsesammanträden. Och fortlöpande kontakter i aktuella frågor.

Ekonomi

Föreningens ekonomi redovisas i särskild sammanställning.

Gästskribent - Hans Åkerlind

Folkskoleseminariets "handdukar på fasaden"

Bland de otaliga besök jag hade i tjänsten som stadsarkitekt i Umeå mellan åren 1960 och 1990 är det några som särskilt fastnat i minnet. Ett sådant var för att personen i fråga presenterade sig som utbildad träsnidare, ett yrke jag aldrig hört talas om tidigare.

Mannen var väl i 75-årsåldern men vid uppenbart god vigör. Jag hade nog sett honom som nyfiken pensionär komma cyklande i centrum flera gånger.

- *Vad gör en träsnidare*, kunde jag inte underlåta att fråga honom när själva ärendet han besökt mig för snabbt var avklarat.

- *Jo*, svarade han tydligt glad över att någon kunde vara intresserad av hans sedan länge utdöda yrke, *Träsnidaren är den som för hand gör de tassar som särskilt bordsbenen på finare möbler avslutades med mot golvet förr i tiden.*

Det var ju en möbelstil som funnits mer eller mindre uttalad under århundraden, särskilt i slott och herresäten. Med stigande välstånd i landet hade den blivit vanligare hos allt fler som benen på finrummets sällan använda praktmöbler.

Det var för att kunna forma dessa tassar på ett korrekt sätt som det krävdes en noggrann utbildning. Inte bara i möbel- och arkitekturhistoria utan även i tassarnas uppbyggnad hos de verkliga djur som fungerade som förebilder. Man kan fråga sig om det kanske var höger- respektive vänstertass på borden som numera sällan finns mer än på museer. För med funktionalismen på 1930-talet försvann så småningom intresset bland möbelköparna för lejontassar och andra liknande ofta handgjorda detaljer på våra möbler. Stockholmsutställningen 1930 då begreppet "funkis" myntades förde fram en möbelstil med enklare utformade möbler där allt skulle kunna göras maskinellt för att därigenom sänka priset. Träsnidarens speciella yrkeskunnande behövdes inte längre.

Min besökares utbildning i yrket hade skett omkring 1920 i skola i Stockholms innerstad. Jag minns inte om det var i Kungl. Konstakademin som fortfarande finns kvar som byggnad och ligger alldeles vid Regeringskansliet i Rosenbad. Den andra tänkbara skolan är numera riven men låg ungefär mitt emellan Sergels Torg och Hötorget. Vad skolan hette från början vet jag inte men innan den försvann i den stora omdaning av Nedre Norrmalm på 1960-talet huserade Konstfack där. Det var således fråga om skola på hög konstnärlig nivå som utbildade dessa kunniga yrkesmän.

I utbildningen ingick inte bara materialet trä av alla tänkbara sorter utan även alla de in- eller utvändiga detaljer i gips, sten eller puts som våra större nybyggen var försedda med den här tiden. Det är på den punkten som den besökande mannens insats fortfarande kan betraktas och utan tvekan beundras här i Umeå. För 1923 var han, som han berättade vid besöket, med om byggandet av Folkskoleseminariet, Öst på stan.

Gaveln mot Nytorgsgatan, där bussarna går, har bara några få fönster, tre i översta våningen och ett i bottenvåningen där vaktmästaren på sin tid bodde i en välplanerad liten lägenhet. I stället finns en arkitektonisk utsmyckning i form av något som numera lite vanvördigt ibland kallas för "Handdukar." Vad det fackmässiga namnet är vet jag faktiskt inte, det ingick inte i funktionalismens utbildning av arkitekter att lära ut så till synes "onyttiga" detaljer.

De här utsmyckningarna, de finns även på motstående gavel, gjorde den här mannen för nästan precis hundra år sedan och de sitter fortfarande kvar helt oskadade. Trots att de är gjorda i puts och helt oskyddade för väder och vind. Och trots att de står ut från väggen säkert femton centimeter. Med erfarenhet av dagens alla problem med moderna material som efter några år visar sig inte alls hålla måttet så är det i det närmaste ofattbart.



Själva arbetet gick till på följande sätt 1923: När huset var murat och klart putsades hela fasadytorna i vanlig slätputs och avfärgades i vald kulör. En på sin tid lika väl utbildad snickare - hette yrket kanske modellsnickare - hade under tiden tillverkat en mall av en handduk i full skala efter arkitektens ritningar och i tunt trä, idag skulle det nog ha varit plywood eller liknande träfiberskiva. Mallen placerades på fasaden på rätt ställe enligt ritningarna. Konturen ritades av på fasaden och mallen kunde flyttas till nästa plats. Så högg man bort den nyss gjorda putsen exakt efter konturen ända ner till teglet i fasaden. Lämpligt långa spikar slogs in i tegelfogarna. Avståndet mellan spikarna minns jag inte, tyvärr. Sedan tillverkades handdukarna i vanlig puts. MEN DET SKULLE VARA SVAGDRICKA I BRUKET! Det minns jag tydligt hur han själv tyckte vara konstigt. Men så hade han lärt sig. Och handdukarna fyller som sagt hundra nästa år, helt oskadade.

Kan inte någon intresserad kemist fackmässigt lista ut vad det kan tänkas vara i just den tidens svagdricka som har den här fantastiska egenskapen att göra i övrigt vanlig puts motståndskraftig mot väder, vind och vatten i hundratals år?

För det gäller ju även horisontella gördel-lister som nog är vanligare än handdukar på gamla husfasader och där man idag ofta sätter skyddstak av plåt som regnskydd vid restaureringar, något som påverkar arkitekturen negativt. Det här minns jag att han själv påpekade som helt onödigt. Men svagdrickan i sin stora glasflaska och träkorg finns väl inte längre - eller?

Skrivet ur minnet efter kanske femtio år.

Hans Åkerlind

Gamle stadsarkitekten

Föreningen Byggnadskultur Umeå tackar Hans Åkerlind; vår meste Stadsarkitekt med stort s, som vi hoppas blir först av många gästskribenter att framföra något i vår årskrönika. Föreningen kan tillägga att den korrekta arkitektoniska benämningen på dessa "handdukar" är *festong*. Ett franskt låneord från 1600-talet. Däremot vågar vi inte gissa vem träsnidaren kan ha varit då det fanns flera verksamma i Umeå vid tiden ifråga. Men det hade varit bra att para ihop berättelsen med ett namn. Kanske är det någon som läser detta som vet vilken träsnidare som var delaktig i uppförandet av det byggnadsminnesförklarade Folkskoleseminariet? I så fall får ni gärna höra av er till föreningen! Just Hans Åkerlind tror vi skulle kunna fylla en samlingsvolym med allt han kan berätta. Tack och välkommen åter!

Medlemsavgift 150 kr per år.

Familjemedlem och studenter 75 kr.

Företagsmedlemskap 600 kr per år.

Medlemsavgifter inbetalas till plusgiro: 69 75 19–7.

Glöm inte att ange adress och epost!

Detta var Föreningen Byggnadskultur Umeås årskrönika för 2021. Ni känner kanske igen delar då mycket av innehållet har hämtats från vad föreningen skrivit i olika sammanhang under året. Om ni vill stödja föreningens arbete mer än att vara passiv medlem så är det bara att ni hör av er till styrelsen:

byggnadskulturiumea@telia.com

<https://www.facebook.com/byggnadskulturumea>

Det finns tillräckligt att göra för alla som vill arbeta för en god byggnadskultur!

Umeå 2022-03-29

För styrelsen

Lennart Frostesjö
Ordförande

INNEHÅLL

Genomförda publika arrangemang

- 2 Visning av Folkskoleseminariet, guidade vandringar Öst på stan, Gammlia, och i flottningens spår på Öhn, bussresa till Vännäs riksintressanta kulturmiljöer, föredrag om trähusens betydelse för tidiga städer, Ferdinand Boberg, m.fl.

Skrivelser/inlägg i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

Utförligt presenterade ämnen:

- 11 Exploateringsförslag för Öhn
12 Den olagliga rivningen på Sofiehem
13 "Riksintresseredogörelse"
33 Döbelns park och Vänortsparken
42 Radioinslag om Rådhusorget

Kontakter i planerings- och byggnadsvårdsfrågor

- 43 Bevarande av porten till Nygatan 80

Framtida planer av betydelse för Umeås stadsmiljö

- 44 Rivningsshot i kv. Båtsmannen, m.fl.

Vad som hänt med tidigare års ärenden

- 47 Rivning av Nydalastugorna
48 Rivning av K4:s Vagnsbod
50 Länslasarettets läkarvilla skyddas ej

Föreningens närvaro på nätet

- 55 Flytten av "Länsman Bromans" på Teg

Gästskribent

- 62 Förre stadsarkitekten Hans Åkerlind

